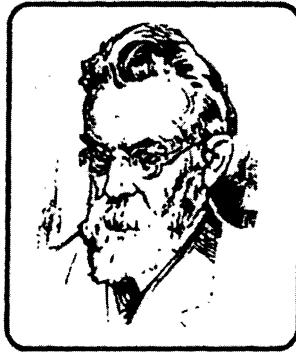

Комісія НАН України
з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського
Ужгородський Національний університет
Інститут українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України
Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
Закарпатське обласне товариство охорони пам'яток історії та культури

*Володимир Вернадський
про Угорську Русь*

Комісія НАН України
з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського
Ужгородський Національний університет
Інститут українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України
Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
Закарпатське обласне товариство
охорони пам'яток історії та культури

О. Мазурок, П. Пеняк, М. Шевера

*Володимир Вернадський
про Угорську Русь*

Ужгород

2003

Мазурок О., Пеняк П., Шевера М. - Володимир Вернадський про Угорську Русь. - Ужгород: ПП М. Повч, 2003. – 94 с.

У публікації узагальнено рукописні і раніше опубліковані матеріали видатного вченого-природодослідника і філософа, громадського і політичного діяча, академіка В.І. Вернадського про Закарпаття.

Книга розрахована на істориків, краєзнавців, етнографів, всіх хто цікавиться спадщиною В.І. Вернадського.

Рецензенти:

кандидат геолого-мінералогічних наук,
старший науковий співробітник **А.І. Шевченко**
(Комісія Національної Академії наук України
з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського)

кандидат історичних наук, доцент **М.В. Олашин**
(Ужгородський національний університет)

Затверджено до друку

Вченою Радою Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України

ISBN 966-02-2841-4

© Мазурок О., Пеняк П., Шевера М.,
передмова, текст від укладачів,
розшифрування рукописів, іменний покажчик, 2003

© К. Ситник,
від Комісії НАН України
з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 2003

*140-річчю від дня народження академіка В.І. Вернадського
та 85-річчю Національної академії наук України
присвячується*

УКРАИНА, РОДНАЯ МОЯ СТОРОНА

В.І. Вернадський

18 октября 1880 г.

Украина, родная моя сторона,
Века ты уже погибаешь ...
Но борешься, бьешься, бедняжка, одна,
И в этой борьбе изнываешь ...
В минуту гибели крайней твоей
Детей твоих дух пробуждался,
Старались свободу найти от цепей
И ум-их тобой восхищался.
Но дела вести до конца не могли
И вновь начинались раздоры ...
Врагам твоим снова они помогли
И вновь появлялись кондоры.
Кондоры - враги разрывали тебя,
И дети врагами являлись,
Не многие, верно до гроба любя,
Течению волн покорялись.
Но в этих немногих вся сила твоя -
Они втихомолку старались,
И в годину бедствий, родная моя,
Враги твои вновь изгонялись ...
Опять начались раздоры, борьба,
Враги твои снова являлись.
Такая, родная, Твоя уж судьба ...
Судьбе мы всегда покорялись.

ДОРОГІ ЧИТАЧІ !

Перед Вами твори геніального Володимира Івановича Вернадського, з якими пересічні громадяни України та їх сусідніх країн ще не знайомі, бо вони або ще не опубліковані, або опубліковані в малотиражних виданнях. Комісія Національної Академії Наук України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського наполегливо працює сама і організовує наукові сили на пошук і публікацію архівної спадщини великого вченого.

Ми знаємо В.І. Вернадського як видатного природознавця. Перед Вами його історичні праці. Вони свідчать про глибокі знання автором теми дослідження та велику відповідальність до її висвітлення. Ця тема дуже хвилювала Володимира Івановича Вернадського, бо він був не байдужим до жорстоких утисків угорців з боку властей. Він був справжнім демократом і переконаним супротивником великодержавного шовінізму і мав власний науковий погляд на історичний процес взагалі і на історичне минуле Угорської Русі зокрема,. Автор послідовно відстоює думку про етнічну спільність закарпатських русинів з українцями, що жили на схід від Карпат. Підкреслю, що над основною частиною цієї публікації Володимир Іванович Вернадський працював в 1880-1890 роках і залишив сучасному читачеві цікаві факти і роздуми про культурне життя в Угорській Русі (і на Закарпатті зокрема) та про угорську революцію 1848-1849 рр. Великий науковий, політичний і пізнавальний інтерес являють погляди автора на проблему міжнаціональних відносин, роль національної інтелігенції у суспільному житті народу. При цьому

Володимир Іванович Вернадський виступав на захист угорських русинів - закарпатських українців, об'єктивно оцінював тогочасних політичних і культурних діячів цього краю, засуджував соціальне гноблення і політичні утиски, які проводила влада по відношенню до автохтонного населення регіону, і виступав, як це робив дещо пізніше й Іван Франко, проти асиміляторської політики Австро-Угорщини щодо закарпатських українців.

Думаю, що допитливий читач з великим інтересом прочитає про багатогранність життя краю, чисельність русинів Угорщини, про шкільну освіту й розповсюдження книг на рідній мові, про існування двох руських типографій в Ужгороді в кінці XVIII століття, про усну народну творчість (прислів'я, приказки, пісні, загадки). Безумовно, викличуть інтерес читача також включені і раніше опубліковані „Щоденники” Володимира Івановича Вернадського, які стосуються подій і осіб з Угорської Русі.

На превеликий жаль, наші читачі ще мало знають про величезну спадщину геніального Володимира Івановича Вернадського - вченого, публіциста, громадського діяча, організатора Академії Наук України. Книга про його наукові розвідки, присвячені Закарпаттю, допоможе усім, хто цікавиться спадщиною наших великих попередників, досягнути велич і геній української нації, та важкий шлях її поступу.

Голова Комісії Національної Академії Наук України
з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського,
академік НАН України **Костянтин Ситник**

ВІД УКЛАДАЧІВ

У 2003 році виповнилося 140 років від дня народження академіка Володимира Івановича Вернадського – вченого, мислителя, громадського діяча, організатора та першого президента Всеукраїнської академії наук в Києві (тепер Національна академія наук України). В містах України - Києві, Полтаві, Кременчуці, Сімферополі та інших, з якими своєю творчою діяльністю був пов'язаний вчений відбулися численні ювілейні заходи: Загальні збори Національної Академії наук України, наукові і науково-практичні конференції. Подібні меморіальні урочистості відбулися і в Росії, передусім у Москві та Санкт-Петербурзі. В останній час на Україні та в Росії перевидано наукові праці В.І. Вернадського, опублікована епістолярна спадщина вченого, бібліографічний покажчик його творів тощо [1-14]. Комісією НАН України з розробки наукової спадщини В.І. Вернадського творчо розвивається його багата і різноманітна спадщина.

Звернення В.І. Вернадського до історії було не тільки елементом культури вченого, але і наслідком його різнобічного виховання і внутрішньою потребою. Доказом останнього є постійна зацікавленість історичними подіями, починаючи від сімейної хроніки, родоводу до ґрунтовних праць з історії науки.

У підготованій книзі „Володимир Вернадський і Угорська Русь” зібрано доробок вченого про Закарпаття – край, минувшина і культура якого привертала увагу В.І. Вернадського з дитинства і протягом всього свідомого життя.

Безпосередньо Угорській Русі В.І. Вернадський присвятив ряд робіт. Дві з них належать молодому В. Вернадському: „Угорская Русь с 1848 г.” (1880-1885) та „Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах” (1892), які дійшли до нас у рукопису. В книгу включені також нотатки і спогади про Угорську Русь і про людей, пов'язаних з краєм із опублікованих „Щоденників” В.І. Вернадського (1994, 1997). З них ми дізнаємося і про необліковану і, до цього часу, на превеликий жаль, не віднайдену статтю „Угорская Русь” у газеті „Донская речь” (сподіваємося все ж таки не втрачену). Її рукопис двічі був підготовлений дослідником, але так і не вийшов у світ.

Сподіваємося, що цей невеликий, але цінний доробок різнобічної і багатой спадщини Володимира Івановича Вернадського сприятиме висвітленню сторінок давньої історії Закарпаття.

Укладачі вдячні співробітникам Архіву Російської академії наук за допомогу при роботі з архівними матеріалами, рецензентам – кандидату геолого-мінералогічних наук, старшому науковому співробітнику А.І. Шевченко (Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського) та кандидату історичних наук, доценту М.В. Олашину, (Ужгородський національний університет) за висловлені побажання до рукопису книги, кандидату фізико-математичних наук, старшому науковому співробітнику А.С. Жохіну (Інститут теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України) за підготовку оригінал-макету книги, депутату Ужгородської міської ради С.Б. Пономарьову та голові Закарпатського обласного товариства охорони пам'яток історії та культури І.С. Латко за сприяння у виданні книги.

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО

- 1863**
12 березня Народився у Петербурзі у родині професора економіки Івана Васильовича Вернадського (1821-1884) та Ганни Петрівни Вернадської (уродженої Константинович) (1837-1898).
- 1868** Переїхав з родиною до Харкова.
- 1873** Навчався у Першій Харківській гімназії.
- 1876** Повернувся з родиною до Петербургу, продовжив навчання у Першій Петербурзькій гімназії.
- 1881-1885** Навчався в Петербурзькому університеті, участь у 1884 р. в експедиції професора В. Докучаєва по дослідженню земель Нижньоновгородської губернії.
- 1885** Закінчив університет, залишений для підготовки до професорського звання.
- 1886** Призначений хранителем Мінералогічного кабінету Петербурзького університету; обраний дійсним членом Петербурзького товариства природодослідників.
- 1887** Відряджений за кордон (Італія Німеччина, Франція) для продовження навчання; обраний дійсним членом Вільного економічного товариства.
- 1888** Публікує перші наукові праці: [О фосфоритах Смоленской губернии]: краткое сообщение // Тр. имп. Вольного эконом. об-ва. - 1888. - № 3. - С. 84-85; О фосфоритах Смоленской губернии // Тр. имп. Вольного эконом. об-ва. - 1888. - № 11 - С. 263-294.
- 1889** Переїзд на роботу до Москви; обраний членом-

кореспондентом Британської асоціації наук; членом Французького мінералогічного товариства.

- 1890**   Обраний приват-доцентом Московського університету.
- 1891**   Бере участь в експедиції В. Докучаєва в Полтавську губернію, захистив магістерську дисертацію на тему «О группе силлиманита и роли глинозема в силикатах», призначений завідувачем кафедри мінералогії Московського університету; обраний членом товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, членом Московського товариства сільського господарства.
- 1892-1911**   Призначений завідувачем Мінералогічного кабінету Московського університету.
- 1892**   Публікує статтю: Кременчугский уезд: отчет Полтав. губерн. земству. - Спб.: Тип . Е. Евдокимова, 1892. - 145 с.
- 1893**   Обраний членом Мінералогічного товариства (Петербург), членом дослідних наук при Харківському університеті.
- 1894**   Впроваджує вперше в Росії в учбову програму систематичні мінералогічні екскурсії, видає створений ним курс “Лекції по кристалографії”.
- 1897**   Захищає в Петербурзькому університеті докторську дисертацію на тему «Явления скопления кристаллического вещества», обраний професором Вищих жіночих курсів.
- 1899**   Створює теорію будови силікатів, досліджує сопки Криму і Тамані.
- 1902**   Обраний членом Психологічного товариства.

- 1903** Обраний членом Львівського наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка.
- 1905** Обраний членом конституційно-демократичної партії Росії, членом Всеросійської ліги освіти.
- 1906** Обраний ад'юнктом Російської академії наук.
- 1908** Обраний екстраординарним академіком Російської академії наук, членом Комітету слов'янського взаємозв'язку, членом товариства слов'янської культури.
- 1909** Обраний членом товариства єднання народностей Росії, членом товариства сприяння успіхам дослідних наук ім. Х.С. Леденцова.
- 1911** Обраний членом Російського географічного товариства, почесним членом Московського товариства дослідників природи, членом товариства діячів періодичної преси й літератури.
- 1912** Обраний ординарним академіком Російської академії наук, членом Літературно-художнього гуртка ім. О.І. Герцена.
- 1914** Обраний директором Геологічного й Мінералогічного музею ім. Петра Великого, почесним членом Мінералогічного товариства; публікує працю: Очерки по истории естествознания в России в XVIII в. // Рус. мысль. - 1914. - № 1. - С. 1-23.
- 1915** Обраний Головою Ради по вивченню продуктивних сил Росії; публікує праці: О ближайших задачах Комиссии по изучению производительных сил России. - Пг. - Тип. Имп. Акад. наук, 1915. - 15 с., Об изучении естественных прозводительных сил России // Изв. Имп. Акад. наук. Сер. 6. - 915. - 15 с.

- 1916** Починає роботи по живій речовині.
- 1918** Призначений Головою Комісії по виробленню законопроекта по створенню Української академії наук, національної бібліотеки України, обраний першим Президентом Всеукраїнської академії наук у Києві; публікує праці: Від Тимчасового Комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в Києві - К.: Друк. А.І. Гросмана, 1918. - 16 с., В справі заснування Української Академії Наук у Києві: промова акад. В.І. Вернадського // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. - К.: 1919. - С. 5-8.
- 1920** Обраний ректором Таврійського університету.
- 1921** Переїжджає до Петрограда, починає серію робіт по біогеохімії, призначений директором Геологічного й Мінералогічного музеїв, створює метеоритний відділ при музеях, відділ живої речовини при Раді по вивченню виробничих сил.
- 1922** Призначений директором Радієвого Інституту.
- 1926** Обраний іноземним членом Чеської академії наук і мистецтв, іноземним членом Югославської академії наук і мистецтв, членом Геологічного товариства Франції, членом Німецького хімічного товариства, членом Німецького мінералогічного товариства, членом Американського мінералогічного товариства, Таврійського товариства історії, археології та етнографії; публікує працю: «Біосфера» (Ленинград. Научн. хим-техн. из-во, 1926. – 232 с.).
- 1928** Обраний членом-кореспондентом Паризької академії наук.
- 1929** Публікує працю «La biosphère». - Paris: Alcan. - 1929. –

XII. - 232 р.

- 1930** Обраний членом-кореспондентом Чехословацького мінералогічного й геологічного товариства, президентом Ленінградського товариства природодослідників.
- 1934** Створює комісію по важкій воді АН СРСР.
- 1935** Обраний віце-президентом Московського товариства природодослідників.
- 1936** Обраний почесним членом товариства біологічної хімії Індії.
- 1938** Призначений Головою комітету по метеоритам; обраний іноземним членом-кореспондентом Бельгійського геологічного товариства.
- 1944** Публікує працю Несколько слов о ноосфере // Успехи современной биологии. - 1944. - Т. 18., вып. 2. - С. 113-120; обраний почесним членом Всесоюзного хімічного товариства ім. Д.І.Менделєєва.
- 1945**
6 січня Помер В.І. Вернадський, похований на Новодівочому цвинтарі в Москві.

Мати В.І. Вернадського
Ганна Петрівна Вернадська,
уроджена Константинович
(1837-1898)

Батько В.І. Вернадського
Іван Васильович Вернадський (1821-
1884)

В.Вернадський
у п'ятирічному віці

В. Вернадський – гімназист

В.І. Вернадський
по закінченні університету

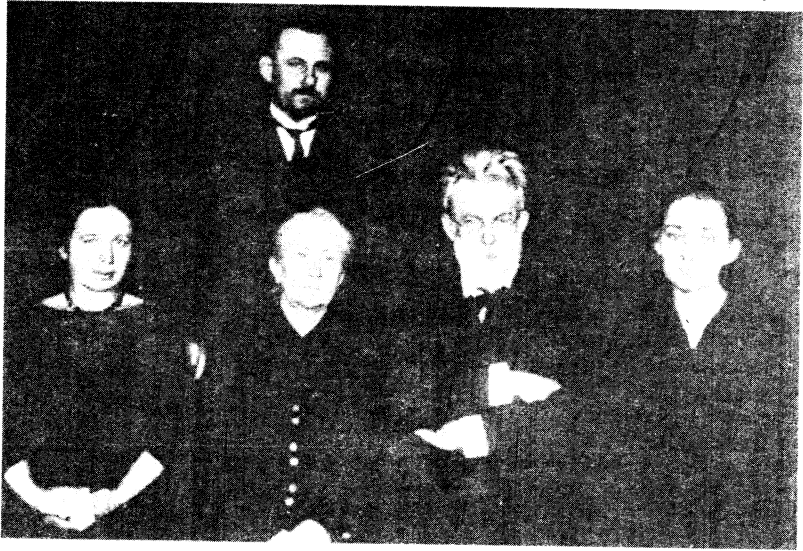

В.І. Вернадський (1918)

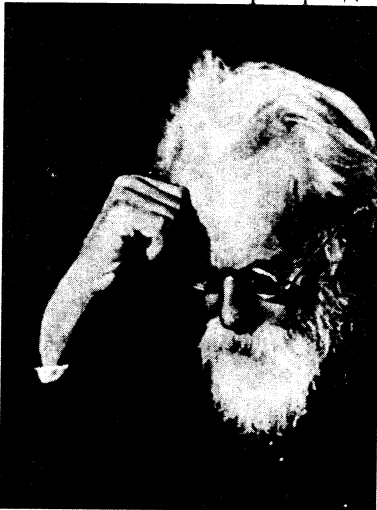

Шишаки (1913)

.Зліва направо: Георгій Вернадський, Павло Старицький,
Наталія Вернадська, Ніна Вернадська, Володимир Вернадський

Родина В.І. Вернадського (зліва направо):
 Георгій Вернадський (стоїть),
 Ніна Вернадська, Наталія Вернадська,
 Володимир Вернадський, Ніна Вернадська-Толль

В.І. Вернадський (1941)

Важливо пам'ятати, що Вернадський завжди вважав науку не самоцілью, а засобом для досягнення певних цілей. Він писав: "Наука - це не тільки пізнання, це і творчість, це і боротьба за справедливість".

Він був першим, хто вважав за необхідне звернути увагу на роль людини в природі. Він писав: "Людина - це частина природи, але не її продукт, а її творець".

Він був першим, хто вважав за необхідне звернути увагу на роль науки в суспільстві. Він писав: "Наука - це не тільки пізнання, це і творчість, це і боротьба за справедливість".

Він був першим, хто вважав за необхідне звернути увагу на роль науки в суспільстві. Він писав: "Наука - це не тільки пізнання, це і творчість, це і боротьба за справедливість".

Він був першим, хто вважав за необхідне звернути увагу на роль науки в суспільстві. Він писав: "Наука - це не тільки пізнання, це і творчість, це і боротьба за справедливість".

Він був першим, хто вважав за необхідне звернути увагу на роль науки в суспільстві. Він писав: "Наука - це не тільки пізнання, це і творчість, це і боротьба за справедливість".

Сторінка-автограф праці
 В. Вернадського
 "Участь живої речовини
 у створенні ґрунту"

ПРО ПУБЛІКАЦІЇ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО:

„Угорская Русь с 1848 г.”,
„Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах”,
„Щоденники”

В архіві Російської Академії наук в Москві (фонд 518) Олегом Мазурком виявлено рукопис статті Володимира Вернадського „Угорская Русь с 1848 г.”. Там же зберігаються „Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах”, над якими, як свідчать помітки, молодий вчений працював у 1880-1889 роках.

Оскільки весь цей матеріал стосується однієї проблеми, проблеми історії Угорської Русі другої половини XIX століття, то його, на нашу думку, буде логічним розділити на три частини, а саме: власне стаття, яка складається з чотирьох розділів і займає дев'ять сторінок рукопису (спр. 213, арк. 2-6), великі доповнення до кожного розділу статті (спр. 213, арк. 7-11, спр. 214, арк. 1-3) і, нарешті, численні виписки, зроблені Володимиром Вернадським з монографій, статей, брошур і т.п., що стосувалися досліджуваної ним теми. Тут є замітки про культурне життя в Угорській Русі взагалі і на Закарпатті зокрема, матеріали про угорську революцію 1848-1849 рр., обширна бібліографія з історії всіх західноукраїнських земель другої половини XIX ст. і т.д. Серед цих матеріалів знаходиться і критичний розбір Володимиром Вернадським статті „Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах”, вміщеної в „Записках императорского Русского географического общества по отделению этнографии.” - Санкт-Петербург, 1869, т. 1 (спр. 214, арк. 3-11).

Аркуші рукопису, які мають поля в одну третину ширини сторінки (формат паперу - 22 x 37 см і 18 x 22 см), в переважній більшості списані з обох боків надзвичайно дрібними літерами. Крім уже згаданих великих доповнень до кожного розділу статті, призначених для включення їх у текст, наявні ще й численні вставки на полях власне статті та вставки в доповнення. Автор відмічав місця включення цих вставок в основний текст статті позначками: x, xx, xxx і т.п. Усього ми нарахували двадцять чотири вставки різної величини, із них на полях статті - дев'ятнадцять.

Численні стилістичні й фактологічні правки, що містяться у рукопису, свідчать про інтенсивну роботу дослідника над матеріалом. У рукописі (усіх його частинах) згадуються твори шестидесяти двох авторів, які досліджували і писали про історію західноукраїнських земель, є сто одинадцять посилань на використану літературу. Це солідна вагома джерельна база, якщо врахувати, що більш або менш повна бібліографія з історії Угорської Русі другої половини ХХ ст. з'явилася тільки на початку минулого століття (див. В. Францев. *Обзор важнейших изучений Угорской Руси // Русский филологический вестник.* - Варшава, 1901. - № 1-2; Е. Перфецкий. *Обзор угрорусской историографии.* - Петербург, 1914).

Аналіз усіх цих матеріалів дає нам підставу зробити висновок, що Володимир Вернадський, не будучи професіональним істориком, із глибоким знанням справи та великою відповідальністю поставився до висвітлення теми, яка його хвилювала і яку він вважав надзвичайно актуальною. Інтерес до Угорської Русі, як засвідчать пізніше „Щоденники” Володимира Вернадського, залишиться у нього на все життя.

Приводом до написання статті була поява в третьому номері журналу „Русская мысль” за 1880 рік публікації під назвою „Голос из Угорской Руси”, автор якої, розповідаючи про жорстокі утиски угрорусів з боку властей, звертався до російської громадськості та уряду Росії з проханням дати можливість угорським русинам поселитися на землях у Криму, європейській Росії або навіть у Сибіру.

І хоч стаття Володимира Вернадського з невідомих причин, на жаль, не завершена, вона й сьогодні становить для нас не тільки науковий і політичний, але й чисто пізнавальний інтерес: її автор, стоячи на демократичних позиціях і являючись переконаним супротивником великодержавного шовінізму, виробив свій власний науковий погляд на історичний процес взагалі і на історичне минуле Угорської Русі зокрема, послідовно відстоював думку про етнічну спільність закарпатських русинів з українцями, що жили на схід від Карпат, порушив проблему міжнаціональних відносин, торкнувся питання про роль національної інтелігенції у суспільному житті народу, підняв голос на захист угорських русинів-закарпатських українців, дав свою оцінку політичним і культурним діячам краю того часу.

Усю статтю Володимира Вернадського пронизує думка про те, що автохтонне населення Угорської Русі-Закарпаття - складова частина того народу, який живе у східній Галичині і в Наддніпрянській Україні, яка тоді перебувала у складі Росії, що в їх історичній долі є багато спільного. Так, розглядаючи історичне минуле Закарпаття до 1848 р., він порівнює його з історією українських земель, захоплених Польщею, і відзначає, що закарпатські українці терпіли такий же гніт з боку угорських феодалів, як і їх брати від польських панів, і тому в обох випадках формою протесту були селянські повстання.

Особливо багато уваги у статті приділено подіям 1848-1849 років в Угорщині та участі в них закарпатських українців, які покладали на революцію великі надії, чекаючи свого звільнення, але наслідками були глибоко розчаровані. В цілому позитивно оцінюючи діяльність Лайоша Кошута і вказуючи на прогресивні моменти його програми, Володимир Вернадський зумів побачити непослідовність та суперечливість його позиції у вирішенні аграрного та національного питань. „Кошут представляет из себя, - писав він, - замечательный тип человека, передового по своим воззрениям и вместе с тем крайнего узконационального патриота. Как социальный реформатор он привлек на сторону венгров массу народонаселения угрорусского, но все было испорчено другими действиями его и его товарищей”. Таким чином, Володимир Вернадський був ближче до істини в оцінці Лайоша Кошута як політичного діяча, ніж буржуазні історики Угорщини, які замовчували слабкі сторони його програми. Одночасно ним сказані добрі слова на адресу поета Шандора Петефі та його однодумців, „которые требовали свободы всего мира и освобождения всех поработанных народностей”.

На основі глибокого й вдумливого аналізу опрацьованих джерел та літератури Володимир Вернадський прийшов до висновку, що після реформи 1848 р. становище закарпатського селянства значно погіршилося. Він, як бачимо зі статті, не погоджується із твердженням тих, які вважали, що основна причина зубожіння селянства - надмірне вживання „паленки”. На його думку, корінь зла - в обезземеленні сільських трударів: після реформи селяни володіли третиною того, що мали до 1848 р., в той час, коли прямі і непрямі податки зросли в п'ять разів.

Значне місце у статті приділено характеристиці діяльності на Закарпатті так званих „будителів” - Олександра Духновича, Олександра Павловича, Івана Раковського, які боролися за відродження духовного життя в краї. Автор засуджує закарпатське духовенство, зокрема єпископів, які, на його думку, зіграли не останню роль із денационалізації українців Закарпаття, потурали політиці соціального гноблення і політичних утисків, які проводила влада по відношенню до автохтонного населення регіону. Зазначимо, що приблизно через десять років (1896 р.) аналогічну думку з приводу цього висловили й представники прогресивної інтелігенції Східної Галичини на чолі з Іваном Франком у відомому „Протесті”, спрямованому проти асиміляторської політики Австро-Угорщини щодо закарпатських українців.

Питання, порушені Володимиром Вернадським у своїй статті, мимоволі наводили на думку про царську Росію, де також безжалісно придушувалася будь-яка вільна думка, зневажалися та ігнорувалися законні права національних менших і, в першу чергу, українського народу.

Інший рукопис „Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах” умовно можна розділити на дві частини. Перша стосується різних сторін життя краю і охоплює період другої половини XIX століття, із якої дізнаємося про чисельність русинів Угорщини, яка напередодні революції 1848-1849 років становила біля 480 тисяч; про діяльність товариства св. Василя Великого і його вплив на шкільну освіту, видання й розповсюдження книг на рідній мові; про існування двох руських типографій в Ужгороді в кінці XIX століття тощо. Не оминув Володимир Вернадський розгляду постаті Анатолія

Кралицького, який увійшов в історію як письменник, перекладач, історик, етнограф, фольклорист, що залишив після себе значну літературно-наукову спадщину, у творах якого головною лінією проводяться ідеї слов'янської єдності, боротьбою проти асиміляції місцевого русинського (українського) населення. Друга частина „Заміток” торкається усної народної творчості, зокрема прислів'їв і приказок, які побутували в Угорській Русі. Їх поява, думається, пов'язана з тим значним процесом збирання й публікації уснопоетичної творчості Закарпаття, який розгорнувся у другій половині XIX століття. Так, у 1851 році у Відні фольклорист Микола Нодь видав збірку пісень під назвою „Русский соловей”, побачили світ шість випусків „Етнографічних матеріалів з Угорської Русі” Володимира Гнатюка. Яків Головацький опублікував фольклорні матеріали в чотирьох-томному збірнику „Народные песни Галицкой и Угорской Руси” (1878). У 1890 році з'явилася збірка народних пісень Михайла Врабеля „На разных венгро-русских наречиях”. Чималу кількість різних жанрів народно-епічної творчості опублікували Анатолій Кралицький, Юрій Ставровський-Попрадов, Юрій Жаткович, Михайло Драгоманов, Іван Франко та ін.

Важливе місце серед матеріалів закарпатоукраїнських фольклористів у збірнику Якова Головацького займають фольклорні записи Володимира Талапковича, почерпнуті Яковом Головацьким із його рукописної збірки „Список нескольких русско-народных песен, загадок и пословиц с иными подробностями”. Сам Володимир Талапкович наголошує на тому, що його збірник є доповненням добірки прислів'їв Михайла Лучкая, вміщеної у його роботі „Grammatica Slavo-Ruthena” (Budaе, 1830), чим, з одного боку,

досвідчує значення цієї роботи як стимулятора фольклорної думки й діяльності на полі збирання народної творчості, з другого боку, визначає її як фундамент, на який спиралась дальші дослідження народної культури Угорської Русі.

Володимир Вернадський робить огляд 56 прислів'їв, опублікованих Миколою Надеждіним, Іваном Срезневським, Олександром Дешком, які побутують у місцевого населення: русинів-українців, мадярів, євреїв, волохів тощо, наводить паралелі прислів'їв, наприклад угроруських і українських, і приходиться до думки, що їх схожість - це результат впливу на усну народну творчість однакових соціально-економічних умов, в яких вони створювалися; піддає критичному аналізу роботу українського етнографа і фольклориста Павла Чубинського „Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край”, снаряженной Русским географическим обществом (СПб., 1872-1879).

Володимир Вернадський надавав великого значення громадській позиції вченого. Для розуміння буремної епохи початку ХХ століття, в якій жив і творив вчений, особливе значення мають „Щоденники”, в яких очима сучасника подій дається їх оцінка з позицій вченого, мислителя і громадянина. Він у 1918 році зробив такий запис: „Я чувствую, что меня эта моя юношеская идея ее [Угорської Русі - Авт.] защиты все более привлекает”. І далі, вже за рік, у 1919 р., він писав: „ ... В газетах известие о создании автономии Карпатской Руси в Чехии. Удивительная судьба Угорской Руси! Ее судьба всегда глубоко меня интересовала – но я никогда не думал, чтобы можна было дожить до такого факта, который теперь происходит. Помню мои разговоры об Угорской Руси с Драгомановым,

который считал какой-то священной обязанностью ее защиту. О том же я имел длинный разговор в Москве с М.С. Грушевым”.

Пропонована читачам стаття Володимира Вернадського „Угорская Русь с 1848 г.” вперше опублікована Олегом Мазурком у часописі „Карпатський край” за 1996 рік. Рукопис „Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах” публікується вперше. Сюди включені і опубліковані у 1994 і 1997 рр. „Щоденники” вченого. Текст статті передаємо із збереженням усіх мовних і стилістичних особливостей оригіналу. Авторські скорочення і пропущені слова подано у квадратних дужках. Авторські виноски, подані під зірочками так, як це зробив Володимир Вернадський. Примітки в кінці публікації пронумеровані арабськими цифрами.

УГОРСКАЯ РУСЬ С 1848 г.

Вл. Вернадского

(1880-1885)

Лишенное в течение веков обширной самостоятельной деятельности, русское общество не привыкло брать на себя инициативу в каком-нибудь деле, в котором затрагиваются интересы держав, находящихся почему либо в лучших отношениях с нашим правительством. Оно будто забыло, что есть другие русские, живущие в другом государстве, не великороссы, правда, но все же принадлежащие к одному русскому отделу славянского племени. Мы не говорим, чтобы русский народ должен был желать объединения их с ним в одном государстве, при тех же политических условиях, в которых он сам очутился. На это, узнавши лучше условия жизни, едва ли согласится русский народ Австро-Венгрии, о котором мы говорим. Едва ли променяют те условия жизни, в которых им преподают на родном наречии, при которых он имеет возможность писать на нем, имеет право высказывать свои желания и добиваться их удовлетворения.

Но это не может помешать родному чувству, которое он должен чувствовать к русскому народу. Политические границы, отрезавшие от русского народа часть его, не должны, да и не могут окончательно разорвать их, заставить забыть свое кровное родство. Они не могут заглушить в нас то чувство обиды, которое чувствуется при известиях и фактах об оскорблении нашей национальности за пределами нашего государства презрительным к ней отношением; они

не могут заглушить негодования, в нас являющегося, при известиях о систематическом стеснении, угнетении и, наконец, совершенной смерти русского народа, отдаленной, но все же родной его части. Кто действительно русский, тот не может заставить заглушить в себе чувства ужаса, вызываемого в нем новейшими событиями в Угорской Руси. Неужели мы дадим погибнуть в бессильной борьбе русскому народу в Венгрии, неужели все равно для русского общества гибель 500-600 тысяч своих родичей и обращение их в заклятых врагов не России, а русского народа - мадьяр.

Но, может быть, наше общество не знало об этом, может быть. Не обращалось его внимание на это крайнее положение части русского народа? Это не будет верно: чуть не каждый год известие за известием летит к нам из Угорской Руси о крайнем ее положении. И, наконец, в этом году эти известия закончились последним известием - воззванием к русскому обществу. Это будто вопль отчаяния, последний возглас человека, оскорбляемого в своем национальном чувстве и решительно отчаявшегося в возможности спасти свой народ и уверившегося в его неминуемой и близкой гибели. Это один их крайних, решительных отзывов о гибели Угорской Руси. Возгласов, постоянно возраставших в последнее время.

Статья эта помещена в мартовской книжке „Русской мысли” („Голос из Угорской Руси”). Это не одна из немногих, впрочем, у нас компиляций или исследований об Угорской Руси; это прямое воззвание, мольба к русскому правительству и обществу. И на эту мольбу не обратили внимания, она прошла незамеченной в печати, которую автор „Голоса” просит о поддержке и, понятно, не обратили на нее внимание и в высших сферах. Статья эта обращена к русскому

императору от угорской интеллигенции. Главная, непосредственная ее цель - просьба дать угроруссам возможность поселиться на казенных землях в Крыму, Европейской России или даже в Сибири.

Предложение, очевидно, выгодное и для русского государства и для русского общества.

II

Что же довело угроруссов до такого отчаянного положения, что заставило их желать выселиться из земли, которую они завоевали вместе² с венграми, которым они преподали первые начатки образования и государственной жизни? Они выдержали целые столетия в борьбе за свое существование и теперь, после возвращения венгров, теряют свою народность вследствие усиленного стремления последних к мадьяризации всех невенгерских народностей Венгрии. Количество угроруссов довольно значительно: по показаниям разных писателей оно колеблется между 500-700 тысячами (Головацкий считает их число 476650³, Де Воллан⁴, Пыпин⁵ до 500000, Драгоманов⁶

---

² Де Воллан. Угорская Русь. Исторический очерк. М., 1878. С. 5.

³ Головацкий Я. Карпатская Русь. Слав. сб. II. 1877. С. 81.

⁴ Де Воллан. Труды Венгерской Академии. Критический обзор. М., 1879. № 19. С. 31-32; Schleicher. Les lanynes de ___ ? Europe moderne. Paris. 1852. С. 101. Вамберг считает славян вообще учителями в этом венгров (Н. Попов. Вамберг о начальной культуре ... Критический обзор. М., 1879, № 15. С. 28. Очерк истории словаков. Славянский сборник. I. СПб., 1875. С. 92. Считает такую же честь за словаками; Мадыяры и национальная борьба в Венгрии. СПб., 1877. С. 35; Угорская Русь. М., 1878. С. 6.

⁵ Пыпин А. История славянских литератур. Изд. 2-е. Т. 1. СПб., 1879. С. 440. Неизвестный автор. О современном положении русских в Угрии. Славянский сборник. I. 1875. С. 44. Как видно, угрорусс предполагает, что число их едва доходит до 500000.

⁶ Драгоманов М. Про галицько-руське письменство. Повісті О. Федьковича. К., 1876. С. VII.

в 700000 и, наконец, автор „Голоса из Угорской Руси” предполагает, что их больше, чем 720000). Число во всяком случае значительное и могшее, кажется, удержать свою народность, даже только пользуясь поддержкой соседней словацкой и других славянских национальностей Венгрии и даже венгерских немцев. Но кроме политического гнета венгров, присоединился экономический гнет евреев, чрезмерные подати, «природные бедствия» и измена народному духу в рядах самих угроруссов в лице их высших сановников, а часто и интеллигенции.

Дело, понятно, не могло обойтись без борьбы и борьба была, борьба отчаянная и кончающаяся победой. Без денежных средств, без интеллигенции в настоящем значении этого слова, без поддержки отраслей малорусского племени, к которому принадлежат угроруссы, - галичан и украинцев, без возможности действовать общественным путем угроруссы грозят погибнуть. Впрочем, раз будет поддержка со стороны русского общества, они могут еще продолжать эту „борьбу за существование”, исход которой неизвестен. Борьба шла столетия. Угроруссы, как это доказывается в выше упомянутом воззвании, теряли все большее количество своих земель. Границы их области суживались. Вместе с границами терялось и политическое значение угроруссов в Венгерском государстве и те привилегии, которыми они пользовались. Из завоевателей вместе с венграми они сделались подчиненными последних. Я не буду входить в подробности этого процесса, мало выясненного. Перейду прямо к кульминационной точке общественной жизни угроруссов и их новейшему возрождению и новейшим событиям, приведших их к настоящему печальному

положению. События в этот печальный промежуток времени шли один за другим в виде попыток, старательно уничтожаемых правительством, попыток возрождения общественной жизни и литературы угроруссов и удачно уничтожительных мер венгров и их сторонников. Почти все попытки, о которых будет идти речь, окончились полнейшим фиаско и это фиаско заставило угроруссов желать переселения.

Столетия протекали в упорной, пассивной борьбе угроруссов. Никто об ней не знал, никто ее не замечал и сами они свыклись, будто забыли про себя и гибель их казалась неизбежной. Но не так должно было идти дело. Не должны и не могут погибнуть народности, не могут они слиться в одну. Не в ассимиляции всех мелких народностей в одну большую, всеобщую, народность всего человечества (что было бы желательно) мы идем. Человечество не может развиваться, слившись в одно: много времени должно было бы пройти для этого, много пролиться крови.

Везде, всюду у отдельных народностей должна идти мелкая, настоящая борьба человечества с природой, руководимая, однако, общими интересами. Не в громадных массах населения, сплоченных под одним правлением, но в мелких, разобщенных на вид единицах заключается сила, могущество человеческого общества. Если теперь сплавиваются в отдельные государства по п л е м е н а м, то это кажется на первый взгляд. Ни одна из этих сплоченных народностей не уступит первенство другой добровольно. А между тем много теряется вследствие развития милитаризма, вследствие громадных трат на управление, на центральные органы в ущерб местным, на соревнование громадных единиц. А их борьба должна привести к новому разложению этих племен на народности. Зачатки начала такого

разложения, разложения, необходимого и неизбежного для развития человечества, мы видим в повсеместном возбуждении национального духа мелких народностей. Это их пробуждение началось в XVIII веке.

Началось оно в разных местах, в разных племенах. Одни народы, имевшие с в о ю собственную государственную историю, вспомнили о ней и трудами археологическими и историческими, возбуждением интереса к ней вспомнили про себя и этот первый шаг разрастался в могущественное движение. Таково было начало возрождения племен кельтских, византийцев в XVIII веке и бретанцев с 1820-х годов. Впрочем, эта черта входила во все возрождения. Мы замечаем ее во всех без исключения славянских возрождениях (даже у словаков), во возрождении плетдейса и у басков. Таким образом, разработка истории имела влияние на это движение народностей. Другим не менее важным фактором было развитие либеральных идей. Стали обращать большее внимание на народ, стали стараться поднять его на большую степень развития. Вспышка либеральных идей в 1848 г. отразилась на поднятии духа народности: с этого года началось возрождение всего славянства - материал был; это же была искра, воспламенившая этот горячий материал.

Оно теперь перед нашими глазами все растет, распространяется и никакие усилия подавить его не могут иметь успеха. Это общее влечение необходимо затронуло и угоруссов.

К началу этого столетия все, казалось, было для них потеряно. И только кое-что еще напоминало о том, что в них кроются силы, слишком жизненные, чтобы народ мог погибнуть или совершенно измениться. Уже в начале XIX века были в Угорской Руси

православные⁷ (по Гельвельду III, 320 есть и теперь. Известия, как кажется, неверные) и в это время вера в помощь русского царя жила в народе. Это мнение способствовало восстанию 1831 года. Год этот был страшен для большей части Европы и Венгрии. Cholera опустошала город за городом. Народ волновался. Говорили, что дворяне отравляют народ посредством источников. Замечательно, что подобное мнение было распространено в это время и в России. В Петербурге во время бунта на Сенной площади досталось докторам: их обвинили в отравлении. В Тамбовском бунте того же года такое же обвинение пало на высшее чиновничество и дворянство⁸.

Волнение разрасталось. Это были народные восстания и истребления, грабежи и т.п. помещиков. Один из последних крестьянских бунтов был в 1831-32 годах во время холеры. Они приписывались, по обыкновению, подстрекательством русского правительства⁹, но это было простым крестьянским восстанием. Одно, другое дворянское семейство истреблялось в русских округах, не один злополучный доктор или аптекарь гибнул жертвой обезумевшего от страха, веками угнетаемого и непросвещенного народа. Пошли слухи, что русский царь идет сам освобождать угрорусский народ¹⁰. Волнение охватило уже комитаты Абауйварский, Земплинский, Гемерский и Шароский. В последнем комитате поднял восстание беглый русский солдат Иван Рабатин. Он объявил, что послан русским царем, что сам

---

⁷ Кустодиев в примечании к сочинениям Духновича: История Пряшевской епархии. СПб., 1877. С. 37, 51.

⁸ Якунин. Бунты в Тамбове. 1831. Ю.Е. 1875.

⁹ Ungarn's vier Zeitalter. T. 1. Leipzig. 1868. С. 66.

¹⁰ Ungarn's vier Zeitalter. T. 1. Leipzig. 1868. С. 66.

царь идет с войском и т.п. Толпа, собравшаяся вокруг него, была рассеяна в стычках с войском. Рабатин спасся бегством. Вскоре он был найден в лесу полумертвым от голода и жажды и повешен¹¹.

Вообще подавление восстания отличалось крайней жестокостью: в этих комитатах было повешено 130 чел., в том числе 8 женщин¹². Не верится, чтобы это могло происходить в центре Европы, в XIX веке. Более или менее еще можно допустить, что угнетенные, необразованные, вдруг почувствовавшие свою волю народные массы с страшной жестокостью будут мстить ... Мечь их отвратительна, но более или менее объяснима. Здесь же вы встречаете другое явление: здесь тоже есть мечь, но мечь со стороны власти и класса помещичьего, затронутого образованием.

Немного перед тем он может быть читал и восторгался Вольтером, Руссо, а через несколько времени чуть не собственноручно вешает бедных крестьян. Тут видна какая-то непонятливость причин восстания. Они не поняли, что это намек на то, что может произойти и думали все подавить жестокостью. Жестокостью никогда и ни в какие времена нельзя уничтожить развитие свободных идей: если мы видим подобные укрощения, то это или временные задержки, еще больше усиливающие новое движение, или приготовления к приостановке развития или временному разложению народного организма.

Крестьянское движение в Угорской Руси после этой страшной репрессии затихло. Опять началась прежняя рабская жизнь, опять прежние горе, прежние чувство ненависти, прежние чувство мести, но удвоенное недавно пережитым поруганием, недавними мучениями. Эта

---

¹¹ Ibid. С. 78-79.

¹² Ibid. С. 81.

зверская расправа разъясняет многие черты отношения угроруссов к венгерскому восстанию. Память об этом не могла заглохнуть. Слишком живы должны были быть памятны в жизни народной раны, нанесенные этой репрессией, чтобы они могли заглохнуть через 17 лет. И они не заглохли.

Вообще замечательно отношение угроруссов к венгерцам во время борьбы последних за независимость. Угроруссы в начале, казалось, сочувствовали этой борьбе. Причиной этого сочувствия массы населения было, без сомненья, освобождение крестьян. Оно, как будто, сглаживало пятна 1831 года. Виновником освобождения крестьян был Л. Кошут. Кошут, сделавшись главою постоянно возраставшей либеральной мадьярской партии, с 1840-го года в своей политической программе постоянно требовал освобождения крестьян¹³. Он встретил против себя сильную оппозицию в лице большинства венгерских магнатов, клерикальной партии и т.п., но зато на его стороне была молодежь, имевшая громадное значение в движении 1848 года; была на его стороне масса населения и мелкое дворянство.

Кошут представляет из себя замечательный тип человека, передового по своим воззрениям и вместе с тем крайнего узконационального патриота. Как социальный реформатор он привлек на сторону венгров массу народонаселения угрорусского, но все было испорчено другими действиями его и его товарищей. Освобождение крестьян (о нем смотри ниже) совершалось по указу в марте 1848 года. Угроруссы стали смотреть на дело венгерского восстания как на свое

---

¹³ Ungarn's vier Zeitalter. Т. 1. С. 203-205.

собственное: сочувствие было на стороне венгерцев¹⁴. Этими первыми мерами либерального министерства венгерское восстание приобрело себе сочувствие среди всех вообще славянских народностей. В первое время сочувствие было и у сербов¹⁵, первыми восставших потом против венгров. Вообще венгерское восстание представляется более восстанием политическим, чем восстанием национальным. Венгерцы соединяются с либеральными немецкими элементами Вены и других городов¹⁶. Они сами являются проводниками либеральных мер на деле. Но право национальности признают только за немцами и самими собой. Вообще это их восстание было государственное восстание: они не хотели распада Австрии; они сперва противились восстанию итальянцев и требовали примерного их наказания, несмотря на то, итальянские инсургенты сочувствовали¹⁷ Венгрии и ее борьбе, несмотря на то, что первые из чужеземных австрийских войск в Венгрии стали на их сторону. Это было делом односторонним. Главнейшая их ошибка, ошибка самостоятельного и близорукого правительства было оказанное ими пренебрежение и угнетение массы славянского народа. В это время, как венгерцы в лице своего национального поэта А. Петефи требовали свободы всего мира и освобождения всех поработанных, они отказывали в этой свободе другим народам.

---

¹⁴ Г. Де Воллан. Угорская Русь. М., 1878. С. 28; А. Пыпин. История славянской литературы. Изд. 2-е. Кн. I. СПб., 1879. С. 44.

¹⁵ Ореус. Описание венгерской войны 1849 года. СПб., 1880. С. 31.

¹⁶ Чрезвычайно интересные подробности об участии венгров в волнениях либеральной партии 1848 г. в Вене см. у Камани: Ungarn's vier Zeittatler. Т. 2. Leipzig, 1868. Камани был сам одним из посредников между немецкой либеральной партией и венграми.

¹⁷ Гариве-Паже. История Итальянской революции 1848 г. Пер. с французского. СПб., 18

Еще в сейме в Прейсбурге в 1832 г. (тобто в Братиславі – О.М.) они требовали введения общеобязательного употребления венгерского языка в школах и в употреблении всей страны¹⁸. В 1848 г. это постановление было введено и возбудило против себя всеобщее негодование. Оно послужило первой причиной Хорватского движения. Неприличная нетерпимость венгерцев к хорватским депутатам, говорящих по-хорватски, вызвала обратное движение среди хорват. Несмотря на права, данные конституцией 1848 г. массе населения присутствовать на сейме и на чрезвычайно низкий ценз, масса населения не могла извлечь из этого выгод. Прения велись на непонятном ей языке, выборы были стеснены злоупотреблениями и прочее.

Среди таких обстоятельств начал слагаться кружок угроруссов, положивших себе целью противодействовать развитию мадьяризации.

Начали происходить даже случаи открытого сопротивления венгерскому правительству. В начале мая 1848 г., например, 200 венгерских гусар явилось в большое селение, находящееся против австрийского города Дукла требовать рекрут. Жители отказались, и венгры зажгли дома самых упорных. Село сгорело¹⁹. Набранные рекруты из угроруссов в эту войну назначались в отряд Денбинского²⁰.

Кроме своего исключительного отношения к другим народностям, оттолкнуло от себя венгерское правительство угроруссов и чрезмерными поборами по случаю военных действий²¹. Все эти

84.

¹⁸ Ungarn's vier Zeitalter. T.1. Leipzig, 1868. С. 93.

¹⁹ Лихутин. Записки о походе в Венгрию в 1848 г. М., 1875. С. 36-37.

²⁰ Лихутин. С. 39.

²¹ Ibid. С. 39.

причины содействовали тому, что угроруссы помогали сперва австрийским, а потом и русским войскам в их борьбе с венграми. Они служили при войсках проводниками и прочее. Еще до перехода русских войск в Венгрию они ловили поляков, бежавших для поступления в венгерскую армию из Галиции, и доставляли их русским и австрийцам²². Когда русские начали переходить границу Венгрии, они им сочувствовали, действуя против венгров.

18 мая 1849 г. полковник Хрулев с казаками в первый раз вступил в пределы Венгрии и занял местечко Стрепко. Жители приняли его с радостью, указали ему попрятавшихся венгерских комиссаров и др. Однако следствия из усердия были для них печальны. В тот день Хрулев вышел из местечка, оставив его на произвол венгров. Действительно, через некоторое время пришли венгерские солдаты наказывать жителей. Угроруссы разбежались. Солдаты, ограбив несколько домов и тому подобное, ушли. Это было первое участие угроруссов в активной борьбе против венгров. Впервые активные действия русских приняли сторону своих единоплеменников и жестоко за это поплатились. Это, однако, не отвернуло их от наших войск²³.

Как только в начале июня 1849 г. русская армия вступила в Венгрию, она была принята радостно населением. „Толпы их - мужчины, женщины и дети - сбирались к бивуакам войск, приносили все чем могли угостить: кур, яиц, масла и некоторые не хотели брать предлагаемую им плату”²⁴. И это несмотря на то, что поля их

---

²² Лихутин. С. 40.

²³ Ibid. С. 45-46.

²⁴ Ibid. С. 57.

вытаптывались русскими войсками, луга скашивались; они на это жаловались, но прием русских оставался тот же - совершенно противоположный приему венгерских войск. За эти убытки австрийское правительство обещало уплатить, но обещание осталось обещанием. Кроме того, русские войска также не понимали с первого разу малороссийского наречия жителей и одинаково обходилось с венграми и славянами²⁵.

Особенно хорошего умственного влияния русская армия иметь не могла. „Шла старая армейщина с старыми альбомами и с старыми анекдотами, песнями и каламбурами”, - замечает один позднейший путешественник. И, однако, она имела влияние. Русины перенимали их песни, стихи и прочее. Следы этого в Галичине были заметны в 60-х годах²⁶. Но влияние, которое произвели русские войска, было другого рода и более важное. Масса угрорусская узнала о существовании могущественного, единокровного ей русского народа²⁷. На Россию стали обращать взоры угроруссов; России, как мы видели, стали приписывать все хорошее, приятное ему. Угроруссы почувствовали себя как бы сильнее.

III

1848-й год был началом возрождения угроруссов. До этого года были попытки пробудить национальное чувство в них, но попытки эти оставались попытками. В этом же году, в эпоху возбуждения всех либеральных партий, в то время, как Австрийское государство держалось на волоске, пробудились и все славянские народности.

---

²⁵ Лихутин. С. 58.

²⁶ Кустодиев. Галичина и Молдавия. СПб., 1868. С. 66.

²⁷ К. Кустодиев. Из истории разочарований австрийских славян. Посольство

Начинателем, если так можно выразиться, этого движения в Угорской Руси нужно считать А.И. Добрянского. Он происходил из дворян Подкарпатской Руси, наиболее сохранившей свою народность²⁸. Имя его встречается²⁹ на первом воззвании временного пражского комитета в конце апреля 1848 г. В этом воззвании, под которым подписались Ганка, Шафарик, Палацкий, Миклошич, князь Любомирский и другие, говорилось о единении славян и о взаимной помощи друг другу. На Пражском славянском съезде (в конце мая) он уже не играл такой видной роли.

Угросские депутаты там соединились с словацкими и под влиянием последних³⁰ в адрес австрийского императора были включены требования угроссов и словаков вместе. Они требовали позволения держать особые национальные конгрессы и иметь постоянный Словацко-Русский комитет для охранения своих национальных интересов. Они хотели иметь право учреждать высшие училища с преподаванием на словацком и русском языках, а также учреждать общества для споспешествования национального развития и прочее. По этому проекту все национальности Венгрии должны были быть равноправными. Пражские беспорядки помешали посылке депутации к императору и подачи этой петиции. Дальнейшего фактического влияния эта петиция не имела.

И по окончании пражского съезда сношения словаков с угроссами не прекратились. Как только началось словацкое

угорских русских в Вене в 1849 г. Русский вестник. М., 1872. № 4. С. 380.

²⁸ Голос из Угорской Руси. Русская мысль. М., 1880. № 3. Отд. 3. С. 15.

²⁹ И. Перволед. Австрийские славяне в 1848-1849 г. Вестник Европы. СПб., 1879. № 3. С. 17.

³⁰ Пич. Очерк истории словаков. Славянский сборник. II. СПб., 1877. С. 151.

восстание (в Мияве, в сен[тябре] 1848 г.), Совет слав[янских] пат[риотов] отправил прокламацию угрорусскому народу³¹ с предложением присоединиться к ним против общего врага - мадьяр. Прокламация тоже, кажется, не имела никакого видимого влияния на ход движения да и это восстание было сразу потушено. Добрянскому³², однако, удалось сплотить вокруг себя людей. Кружок Добрянского воспользовался конституцией 1849 г. и составил меморандум о желаниях Угорской Руси для поднесения его императору Францу Иосифу. Говорят³³, даже с инициативы Австр[ийского] правит[ельства].

Сперва кружок Добрянского стал хлопотать о присоединении Угорской Руси к Галичине и 29 января 1848 г. была послана коллективная просьба угроруссов об этом. Это прошение 20 апреля было подкреплено о том же решении русской народной рады во Львове, но в 1849 году 4 марта Франц Иосиф обнародовал конституцию, которая обеспечивала на словах народность и равноправность всех племен Австрийской монархии. Все надежды о присоединении Угорской Руси к Галичине были разбиты этой конституцией. Все разделение областей Австрии было оставлено прежним. Хотя конституции этой суждено было остаться мертвой буквой, но угрорусские патриоты, как и все славянские патриоты, впали в ошибку, искренне надеясь на помощь Австрийского правительства, которому они оказывали огромную услугу. Австрийское правительство, которому в это время нужны были

---

³¹ Пич. С. 151.

³² А. Пыпин. История славянских литератур. Изд. 2-е. Т.1. СПб., 1879. С. 441.

³³ Де Воллан. 1878. С. 28.

славяне, все им обещало. Как только оно оправилось и дело дошло до исполнения обещаний, оно начало стеснять славянское возрождение и вместо исполнения обещанного стало стараться уничтожить то, что было уже сделано.

В составленной 13 октября памятной записке угроруссы желали обнародования во всех землях конституции 4 марта 1849 г., автономии русского языка в народных школах, русской гимназии в Ужгороде, доступа для угрорусских в университете во Львове, русской официальной газеты, уничтожение ограничения печатать кириллицей, чтобы чиновники определялись русские или знали русский язык, равноправности в политических правах с мадьярами, того, чтобы в русских полках были русские священники, лучшего раздела в комитатах народностей и прочее³⁴. Желания, как видно, были скромнее, чем в предполагавшейся петиции 1848 г. С этой петицией в 1849 г. отправились к Францу Иосифу А.И. Добрянский, его брат В. Добрянский, И. Шолтис, А. Яницкий.

В Вене к ним присоединились М. Висаник и В. Алексович. Первый был деканом медицинского факультета Венского университета и лейб-медик Франца Иосифа, второй - член медицинского факультета и заслуженный директор больницы св. Иосифа³⁵. Присоединение Висаника удивило Австрийское правительство. Он считался немцем. На аудиенции Бах Бах даже спросил его: „Und was machen sie hier Herr Doktor ?”, - на что тот ответил, что он русский³⁶.

---

³⁴ Де Воллан. Угорская Русь. М., 1878. С. 28-29.

³⁵ Кустодиев. Из истории разорения австрийских славян. Русский Вестник. М., 1872. № 4. С. 384.

³⁶ Ibid. С. 392.

Посольство, снабженное подписями русских и верительными грамотами из Пряшевской консистории, выехало из Пряшева 1 октября 1849 г. 10 октября прибыло в Вену. Первым делом их было сойтись с своими товарищами в Вене - Висаником и Алексовичем. После общего обсуждения положения дел они решились сговориться с съехавшимися для той же цели в Вену депутатами других славянских народностей. Оно вошло в сношения с галицко-русскими депутатами М. Кузеневым, Шашкевичем, Литвиновичем, Я. Головацким и Ю. Вислободским и с словацким поверенным И. Главачем³⁷. После общего с ними обсуждения они решили дать своему меморандуму форму памятной записки.

Записка была составлена 13 октября. 14 октября³⁸ депутация отправилась на аудиенцию к высшему политическому цисарскому комиссару Венгрии барону К. Герингеру. От имени депутации сказал речь на немецком языке В. Добрянский и подал Герингеру экземпляр памятной записки. Герингер обещал им, что все положенное по конституции 4 марта 1849 г. угорский народ получит и затем спросил В. Добрянского, на кого он может указать как на лицо, могущее стать во главе угорского народа. В.И. Добрянский хотел дать письменное заявление, но Герингер хотел знать тотчас же. Висаник за В.И. Добрянского назвал Ад[ольфа] Ив[ановича] Добрянского. Обнадеженная в своих начинаниях депутация, кроме А. Добрянского была отпущена. Герингер с полчаса говорил с А.И. Добрянским о нуждах Угорской Руси³⁹.

---

³⁷ Ibid. С. 385.

³⁸ Ibid. С. 390.

³⁹ К. Кустодиев. С. 390-391.

На следующий день депутация имела торжественную аудиенцию у министра внутренних дел А. Баха. Говорил и здесь В.И. Добрянский, прося распространить и на Угорскую Русь конституцию 4 марта и т.п. В заключение Виктор Добрянский представил Баху экземпляр памятной записки. Бах также обещал распространение конституции 4 марта 1849 г. на Угорскую Русь и отпустил посольство совершенно обнадеженным. 16 октября сперва посольство имело аудиенцию у министра юстиции Шмерлинга. Принято их было также ласково. В тот же день оно имело аудиенцию у министра финансов барона Кресуса. Кресус отвечал, что он прямо ничего не может сделать для Угорской Руси, но в тайном совете будет за них ходатайствовать, Кресус говорил с членами посольства не только по-немецки, но и по-польски и по-русски⁴⁰.

На следующий день посольство представлялось князю Ф. Шварценбергу. Князь Шварценберг также, получив памятную записку, хотел узнать вкратце желания и требования их. В. Добрянский удовлетворил его желание, но Шварценберг объявил, что это все уже дано конституцией 4 марта и удивился, когда узнал, что конституция еще не объявлена. Он объявил, что уже сделано распоряжение об обнаружении этой конституции. В тот же день посольство представилось министру народного просвещения и вероисповеданий графу Л. Туну. Тун долго говорил с посольством об устройстве школьного дела в Угорской Руси и поручил ему составить учебный план для своих школ.

После представления и переговоров с графом Туном посольство отправилось к министру путей сообщений барону

---

⁴⁰ К. Кустодиев. С. 394.

Кульмеру. Кульмер принял их также чрезвычайно любезно, уверяя, что он как хорват не может не относиться не сочувственно к их делу⁴¹. Наконец, в тот же день, 17 октября, посольство представилось и министру земледелия и горных промыслов Тунфельду. Тунфельд просил посольство представить ему план улучшения земледелия в Карпатских горах. Написать его взялся Алексович, занимавшийся сельским хозяйством⁴².

18 октября посольство не могло быть принято ни во[енным] мин[истром] графом Дюлаи, ни фельдм[аршалом] гр[афом] Радецким или бароном Елачичем. Оно, однако, посетило и переговорило с пат[риархом] И. Роячичем. Роячич, между прочим, повторил на прощание им: „Братья мои! Скажите приславшим вас, что мы, живущие на юге, ваши братья”. Сношения, завязанные на сейме в Прейсбурге и во время войны с сербами, не прекратились и после. Наконец 19 октября была назначена аудиенция у императора Франца Иосифа. Франц Иосиф подтвердил, что „все законные желания” угрорусского народа будут удовлетворены за его преданность Австрийскому дому⁴³. После такого обещания Франца Иосифа 21 октября 1849 г. посольство уехало назад.

Кроме важности самого факта посольства оно замечательно тем, что завязало сношения с другими славянскими патриотами. Галичане, как мы видели, принимали участие в самом составлении пам[ятной] зап[иски], но кроме них, были завязаны сношения с Гурбаном, Штуром, Радлингским, Кузьмаком, Колларом, В.

---

⁴¹ Ibid. S. 395? 397-398.

⁴² Ibid. S. 398.

⁴³ К. Кустодиев. С. 402. 406.

Караджичем, Стратимировичем, Ожеговичем, Гаем, Третьеняком и другими. Ближайшими последствиями посольства было назначение 16 октября А.И. Добрянского референтом и правительственным советником в окружном Ужгородском наджупанстве. Это назначение для угроруссов было очень важно.

Патриоты исполнились надеждой, но дальнейших последствий эта просьба не имела и была забыта. Даже в последующей борьбе об автономии 1870 г. Е. Попович в замечательной речи совершенно пропустил упоминание о меморандуме 1849 г., упоминая только о просьбе угорских русских об автономии 1860-х годов для доказательства того, что они никогда не отказывались от автономных прав, обеспеченных договором 1649 г.⁴⁴. В это время угроруссы возлагали свои надежды на венгерское восстание как только оно началось и сочувствовали ему, но дальнейшие действия Кошута разъяснили им все противоречия его с их национальными интересами и они от него отшатнулись⁴⁵.

Движение в Угорской Руси не кончилось одними правительственными попытками. Оно все более развивалось и ограничилось местною общественною борьбою в Угорской Руси. Деятельность свою Добрянский направил на местное поднятие русского духа. До этого времени русское было полузабыто в Угор[ской] Руси. В это время “на улицах появились первые русские вывески, лица русского происхождения получили должности; судебные акты составлялись на русском языке”. Венское

---

⁴⁴ Автономическое собрание «Свет». Унгвар. 1870.

⁴⁵ Де Воллан. 1878. С. 28; Пыпин. I. 1879. С. 441.

правительство поспешило отозвать Добрянского⁴⁶ и дать ему другое назначение.

В этот фазис развития Угорской Руси выдвинулся Духнович (1803-1865)⁴⁷. Духновича ставят даже выше Добрянского по его влиянию на возрождение угроруссов⁴⁸. Он происходил от одного из князей Черкасских, бежавших в Угорщину во время стрелецких бунтов (Смотри семейное предание об этом у Кустодиева: Несколько слов от переводчика. - „Духнович. История Пряшевской епархии. Перевод с латинской рукописи Кустодиева. СПб., 1877. С. 3-4”). Он окончил курс философии в Кошицах и богословия в Унгваре. В 1827 г. рукоположен в священники и поступил на службу в канцелярию епископа Тарковича. В 1838 г. назначен членом консистории Мукачевской епархии, а в 1843 г. благочинным в Пряшево⁴⁹. Вот как характеризует Духновича один из его соотечественников: „Духнович не был гением, поэт высоких дарований или литератор европейской славы; он был только скромный „удильник”⁵⁰.

Первые свои труды Духнович писал по-латыни, как например, „Историю Пряшевской епархии”, написанную в 1846 г. Стал же писать на русском языке только с конца 40-х годов в эпоху всеобщего возбуждения. В 1850 г. Духнович издал первый свой „Месяцеслов”. Следующие „Месяцесловы” были в 1851, 1854 и 1857 годах. Стараясь

---

⁴⁶ Де Воллан. 1878. С. 30.

⁴⁷ А. Пыпин. С. 441-442; №№. О современном положении русских в Угрии. Слав. сборник. Т. I. СПб., 1875. С. 51-52; Ю.И.С. Одно из препятствий народного воспитания на Угорской Руси. „Свет” Унгвар. 1870. № 9. С. 73.

⁴⁸ Ю.И.С. В „Свете”. 1870. № 9. С. 73; №№ О современном положении В Славянском сборнике. Т. I. 1875. С. 51.

⁴⁹ Поэзия славян. Изд. Гербеля. СПб., 1871. С. 219.

⁵⁰ NN. Современное положение русских в Угрии. Славянский сборник. Т. 1.

поднять на месте народный дух, А. Духнович в 1851 г. основал „Литературное заведение Пряшевское”. Общество не имело успеха и, издав три маленьких альманаха, в 1853 г. прекратило свою деятельность и распалось⁵¹.

Однако эта неудача не заставила Духновича, как увидим, бросить мысль об основании Литературного общества. Он обратил тогда свою деятельность к другой отрасли более необходимой для Угорской Руси и начало которой он уже раньше положил. Он решился сам составить и издать на собственный счет⁵² учебники, которых в Угорской Руси почти не было. Первым опытом такой его деятельности был букварь - „Книжица читальная”, затем „Грамматика” (в 1852 г.), „Короткий землепис”, „Народная педагогика”, „Литургический катехизис” и „Хлеб души” (в 1857 г.)⁵³. За издание своей грамматики Духнович преследовался венгерским правительством и был даже одно время арестован⁵⁴.

Духнович примкнул уже не к словацкому, а к галицко-русскому движению. Он сотрудничал в издававшихся там журналах, сборниках и прочее. Другой из того же кружка Ив[ан] Раковский основал в 1856 г. первое периодическое издание на Угорской Руси - „Церковную газету” на средства общ[ества] св. Стефана. Газета эта недолго продолжалась и через год прекратила свое существование. Сперва общество св. Стефана вследствие стараний партии Гр[игория] Шашкевича („украинофильской”) отказалось издавать ее. Раковский продолжал

СПБ., 1875. С. 51.

⁵¹ Ibid. С. 52.

⁵² Ibid. С. 51-52.

⁵³ Пыпин. 1. С. 442.

⁵⁴ Де Воллан. Угорская Русь. М. 1878. С. 28.

издавать ее на свои средства. У него отняли жалование⁵⁵. Эта попытка была началом более удачных сравнительно попыток 60-70-х годов (см. ниже).

Самыми образованными людьми в Угорской Руси были, конечно, духовные. Поэтому кружку патриотов, в котором большинство составляли духовные, необходимо было употребить все старания для одушевления народным духом учащейся в семинарии молодежи. В это время (в 50-х годах) семинария была в Ужгороде. Также угроруссы получали образование в Пештской центральной и Остригомской примицинарной семинарии и в Венской⁵⁶. Главной, конечно, была Ужгородская семинария, так как она находилась на самой территории Угорской Руси. На нее были направлены главные усилия патриотов, между прочим, главным образом еп[ископа] Поповича⁵⁷. И в 1857 г. дело, казалось, было выиграно. Лучшие воспитанники были на стороне русской народности, они говорили между собой по-русски, принялись изучать русский язык по-немецким руководствам, хотели учредить между собой общество для самообразования в русской литературе. Но впоследствии противодействия пр. А. Чопея и других начальствующих лиц, все их попытки были уничтожены⁵⁸.

Большую важность для угрорусского духовенства имела оконченная в 50-х годах постройка дома для Пряшевского епископа. Дом этот в городе Пряшеве начался строить в 1807 г. В 1808 г. на поправление этой резиденции епископа и церкви было назначено 39000

---

⁵⁵ Ibid. С. 33-34.

⁵⁶ Славянский сборник. Т. 1. С. 32-33.

⁵⁷ Ibid. С. 49; Де Воллан. 1878. С. 32-33.

гульд[енов]. Выданное в счет этой суммы в апреле 1808 г. 10000 архитектор Бреттенбауэр истратил к сентябрю и кроме того еще больше разрушил зданис. Бреттенбауэр воровал без зазрения совести, выставляя суммы, превышающие стоимость в несколько раз. В 1810 г. епископу удалось, наконец, выхлопотать ревизию над действиями Бреттенбауэра. Злоупотребления были открыты и Бреттенбауэр был смещен. К этому времени он уже истратил не менее 20000 гульд[енов]. Оставшаяся сумма была передана в строительный [...] и постройка здания была прекращена⁵⁹. Она была возобновлена и окончена только в 50-х. Епископ Пряшевский получил тогда приличную резиденцию. Русская церковь в Пряшове тоже сделалась лучшей.

Местная литература в 50-х годах при таких условиях, конечно, не могла развиваться и кроме упомянутых учебников и газеты в ней ничего почти не появилось. Выдвинулась только церковная „История” каноника А. Балудянского († 1883), изданная в Вене в 1851-1852 г.г. в трех частях и разошедшаяся несколькими изданиями.

Кроме распространения образования и пр[очего] обращало внимание тогдашних передовых деятелей дурное материальное положение крестьянства, т.е. массы народа. Сами не обладая большими капиталами, они не могли помочь крестьянам выбиться из дурного экономического положения. Однако были такие попытки со стороны частных лиц и со стороны общества. Заметим попытки в 50-х годах. До 1848 г. материальное положение русских было лучшее⁶⁰. С освобождением от крепостного ига их материальное положение

---

⁵⁸ Де Воллан. 1878. С. 32-33.

⁵⁹ В 1813 г. он освобожден от ответственности. См. Духнович. История Пряшевской епархии. Пер. с латинского. СПб., 1877. С. 24-26.

ухудшилось. Этому способствовали, по мнению, Г. Бескида⁶¹, главным образом, „чрезмерное употребление паленки”. Кроме того, причина его кроется в несогласиях с помещиками при размежевании земель, ведения тяжб с ними без помощи адвоката и размножение народа. Не входя в критическое рассмотрение этих выводов автора, нельзя не заметить, что размножение и паленка существовали и раньше.

В 1848 г. крестьяне были освобождены от крепостной зависимости во всей Венгрии. Прежде они были подчинены вен[герским] помещикам. Присоединенная двойная зависимость ставила их в положение, сходное с тем, какое испытали их соотечественники малороссы, находившиеся под игом панов-поляков. Средства, употребляемые угроруссами выбиться из такого рода зависимости, были приблизительно такие же, как и украинцев. Это были народные восстания и истребления, грабежи и т.п. помещиков. После 1849 г. помещики отнимают излишек от земельной нормы, так что крестьяне получают треть, чем владели до освобождения. Остальное помещики объявляли своей собственностью и заставляли сейчас обрабатывать или платить за земли, взятые у них поневоле крестьянами, так как те не могут без них существовать. Леса и пастбища крестьяне получили так мало, что нигде не могли содержать скота, не арендуя землю у помещиков⁶².

Не все однако крестьянские общества падали после этого года; в Пряшевской епархии до 20 обществ⁶³ приобрело себе покупкою в

---

⁶⁰ О современном положении русских в Угрии. Слав. сб. Т. 1. 1876. С. 54.

⁶¹ Г. Бескид. Русские покупатели недвижимости. «Свет». Унгар. 1870. № 48. С. 390.

⁶² Из Угорской Руси. «Слово». Львов. 1870. № 4.

⁶³ Г. Бескид. Русские покупатели недвижимости. «Свет». Унгар. 1870. № 48;

собственность земли и, т[аким] о[бразом], совершенно освободились из под власти помещиков. Пример подало село Орябино в 1854 г. Это село, побуждаемое священником Н. Мигаличем, купило помещичьи земли под его присмотром. В следующем году два села - Камянка и Литманово откупились от помещиков. В 50-х годах откупились еще жители села Фольварки, но откупились в долг, так что положение их не улучшилось, а ухудшилось. Под управлением немецких чиновников школы, суд, пути сообщения начали процветать. Но венгер[ские] „патриоты своего отечества” не дремали. В селениях, не избавившихся от земельной зависимости от помещиков, крестьяне находятся в сильной зависимости от мадьяр. Например, в 50-х годах в селе Люботинах (округе Попрадском) русская церковь обращена в костел и русский приход уничтожен⁶⁴. Это не единственный факт в своем роде.

В 1868 г. помещик граф Шенборн в Мараморошском комитате при дележе своих и крестьянских полей хотел взять участок земли, принадлежащий с незапамятных времен крестьянам. Те не хотели уступить. Пештское правительство послало против них солдат. Безоружные крестьяне отказались повиноваться. Солдаты сделали залп. Несколько человек были убиты. Остальные объявили покорность. Один старик встал и обратился к ним: „Ну, братцы, теперь мы знаем, что то не наш царь, то немецкий царь! Пойдем к нашему белому царю!” Старик был тут же арестован и два года томился в тюрьме. Но все село было силой удержано от переселения в Россию⁶⁵.

Де Воллан. Угорская Русь. М., 1878. С. 27.

⁶⁴ Корреспонденция из берегов Попрада. „Свет”. Унгвар. 1870. № 45. С. 364.

⁶⁵ Кустодиев. Из истории разочарований австрийских славян. „Русский вестник”. М., 1872. № 4. С. 380-381

Рассматривая первое десятилетие возрождения Угорской Руси, мы ни на чем не можем с удовольствием остановить свой взор. Все попытки патриотов кончились если не полной, то относительной неудачей. Озлобленные неожиданным сопротивлением мадьяры и их сторонники притесняли на каждом шагу угроруссов и применяли более решительные средства для подавления пробудившейся народности. В то же время и материальное положение народа вследствие корыстных действий, дурного способа ведения хозяйства, употребления водки, увеличения податей (со времен введения конституции прямые подати возросли, по крайней мере, в пять раз и косвенные увеличились в соответствующей пропорции)⁶⁶ приходило в упадок и они попадали все более и более под власть евреев.

После подавления венгерского восстания Угорская Русь попала под владычество Австрии. Как видим, несмотря на их приверженность австрийскому правительству, которую они высказывали на деле, несмотря на обещания, они мало получили от австрийского правительства и поддержки их прав.

В 1850 году, 13 сентября состоялось постановление об управлении Венгрии. По этому постановлению вся Венгрия была разделена на пять больших округов. Угорская Русь вошла в Кошицкий округ. В него входили комитаты: Гемецкий, Спишский, Шаришский, Абауйварский, Земплинский, Ужгородский, Угочский, Бережский и Мараморошский. Население его кроме русских состояло и из словаков⁶⁷.

---

⁶⁶ Голос из Угорской Руси. „Русская мысль“. 1880. № 3. Отд. 3. С. 16.

⁶⁷ См. у Пича. Очерк литературной и политической истории словаков за последние 100 лет.

Противодействие австрийского правительства угорским русинам кроется в страхе его перед Россией и панславизмом. Оно боялось, чтобы угроруссы не приняли сторону России, не стали более сторонниками Русского государства, чем Австрии. Оно, кроме того, имело стремление к централизации и не хотело допустить существование обширной местной самостоятельности, чего добивались угроруссы и старались не только парализовать их действия к дальнейшему развитию их самостоятельности, но и тормозить, уничтожить то, что уже было сделано. Но в то же время некоторые обстоятельства не позволяли им действовать вполне решительно: они принуждены были смотреть на многое сквозь пальцы. Не желая иметь мадьяр и их сторонников чиновниками в областях, населенных русскими и словаками, оно назначало на их места русских и словаков, а когда их не хватало, стало назначать чехов⁶⁸. Чешские чиновники заодно с русскими и словаками противодействовали мадьярским стремлениям.

Таким образом, австрийское правительство, желая уничтожить или по крайней мере ослабить гегемонию мадьярского языка в школьном преподавании, расширило область национального языка. Так, законами от 16 декабря 1854 и 1 января 1855 г.г. постановлено⁶⁹, чтобы во всякой гимназии было обязательно преподавание народного языка и литературы, чтобы некоторые предметы читались на народном языке во всех классах гимназий и в низших классах даже большинства предметов.

Славянский сборник. Т. II. СПб., 1877. Отд. I. С. 182-182.

⁶⁸ Ibid. С. 186.

⁶⁹ Ibid. С. 191.

IV

Печально могли лишь смотреть угроруссы на второе, наступающее десятилетие своей возрожденной жизни. Но средства для борьбы не были исчерпаны и борьба разгоралась сильнее, дело было, как выражались и сами угрорусские деятели, „кризисное”. Борьба затянулась более чем на десятилетие. Новые средства были употреблены с обеих сторон. Со стороны угроруссов были введены общества (св. Василия литературное, св. Иоанна Крестителя вспомоществования учащимся, певцоучителей и пр.), со стороны мадьяр - введение „мадьяронов”. Мадьяронами называются сторонники мадьяр, русские, работавшие в пользу мадьяр, старающиеся более или менее омадьярить свою народность.

Мадьяроны, между прочим, употребляли очень ловкое оружие. Они нападали на издания (например, „Церковную газету” в 50-х и „Свет” в 60-70-х годах), как на такие, которые пишут не народным (малороссийским), а деланным („российским”) языком. Под видом будто бы покровительства народному языку они нападали и губили все, что поддерживало национальную жизнь этого народа. Понятно, нельзя вполне сочувственно относиться к попыткам писать для народа на языке, мало ему понятном, но раз нет других попыток, необходимо поддерживать существующее, все же лучше, чем ничто. Они в этом случае рассчитывали на поддержку России, между тем как пища малороссийская (народным языком), они не надеются на чью-либо помощь, так как в это время и в соседней Галиции господствовала подобная же партия. Теперь же пора и угроруссам последовать большинству галицких деятелей и писать на народном языке.

Как бы то ни было, необходимо констатировать тот факт, что мадьяры воспользовались „украинофильством” как прикрытием для своих целей. Они употребили оружие обоюдоострое. Угорорусские деятели, поняв лучше свое положение, могли воспользоваться тем же оружием, т.е. писать на народном языке. Мадьярам ухватиться было бы не за что.

Десятилетие началось предъявлением новых требований угороруссов. Разница была в том, что теперь требования были предъявлены не австрийскому, а венгерскому правительству. В этом году Адольф Иванович Добрянский был выбран в Пештский сейм. Мадьяры объявили его избрание недействительным и для проверки выборов был назначен Вароди. Вароди „нашел нужным продлить следствие до окончания парламентской сессии”⁷⁰. Не имея возможности участвовать в заседании сейма, Добрянский напечатал речь, которую он хотел так произнести. Развив мысль о борьбе народностей в Венгрии, которая, по его мнению, кончится для них победою, Добрянский предъявил требования угорорусского народа⁷¹ венгерскому народу. Требования эти заключаются в следующем: округление комитатов Венгрии по национальностям, местные автономические собрания, национальный конгресс Угорской Руси, право избирать известное число депутатов в нижнюю и верхнюю палату, наконец, те же требования, что и в меморандуме 1849 г. австрийскому императору (русский язык в школе и пр.). Проект этот был отвергнут. Таким образом, все три меморандума о правах Угорской Руси не имели никакого влияния и могут только послужить в

---

⁷⁰ Де Воллан. Угорская Русь. М., 1878. С. 35.

⁷¹ Ibid. С. 36.

будущем в виде прецедентов; на них , может быть, будут иметь возможность опереться в доказательство своих прав. В этом только и заключается современное значение всех этих требований.

Сейм 1860 года, представлявший оппозицию правительству австрийскому, был распущен в следующем году и повторение борьбы угроруссов за свои права в сейме было отложено еще на несколько лет. Мало по малу венгерская нация снова начала брать верх в Венгрии и, наконец, в 1866 г. она получила известную, значительную долю самостоятельности. Вследствии этого Угорская Русь совершенно перестала зависеть от венского правительства и вся власть над ней перешла в руки венгерского, Пештского правительства.

Тот год составляет опять совершенно новый перелом в истории Угорской Руси и перелом печальный. Она была должна употребить уже все силы свои для удержания того, что было совершено до этого года.

Совершено было довольно много. В эти семь лет угрорусская литература, казалось, утвердилась еще крепче. Духнович продолжал свою деятельность и как составитель народных учебников, и как поэт. Кроме его „Грамматики”, появившейся в начале 50-х годов, появилась в 1865 году более подробная „Грамматика” К. Сабова⁷². Кроме Духновича, приобрел славу другой поэт Александр Павлович особенно своими патриотическими стихотворениями. Слава Павловича распространилась не только в Угорской Руси, но и в Галичине, где он преимущественно и печатал свои произведения.

---

⁷² Я. Головацкий. Червонорусская литература. Поэзия славян.. Изд. Гербеля. СПб., 1871. С. 204.

Но деятельность Духновича, Павловича и других как поэтов и собирателей народных песен не так важна для развития народной жизни, как их деятельность в организации обществ для развития литературы, так и для развития образования. Первым таким обществом было основано в 1862 году общество св. Иоанна Крестителя. Общество это, основанное стараниями А. Духновича⁷³, имело цель давать средства для образования бедных русских учеников. Австрийское правительство дозволило его открытие и даже император пожертвовал ему значительную сумму денег⁷⁴. Поддерживая русскую молодежь, оно желало создать образованный класс молодежи, не оставившей свою народность. Одним из первых дел этого было основать в Пряшеве дом, где получают пропитание и приют бедные русские ученики Пряшевской гимназии. Первым надзирателем этого приюта был Духнович.

На цьому рукопис обривається.

---

⁷³ Кустодиев. От переводчика в «Истории Пряшевской епархии». СПб., 1877. С. 6.

⁷⁴ Де Воллан. 1878. С. 37.

Показник прізвищ, які зустрічаються у тексті В. Вернадського “Угорская Русь с 1848 г.:

Алексович В. (?) - член медичного факультету Віденського університету, заслужений директор лікарні св. Йосипа.

Балудянський Андрій (1807-1853) - педагог, церковний історик. В кінці 40-х та на початку 50-х рр. XIX ст. професор Ужгородської богословської семінарії, В 1847 р. видав латинською мовою „Церковну історію”. Член створеного у 1850 р. О. Духновичем „Литературного заведення Пряшевского”. Це було перше руське культурне товариство в Угорській Русі, яке, проіснувавши три роки, фінансувало дванадцять видань, залучило до своїх активних членів не тільки русинів (українців), але також і прихильних до товариства словаків і чехів.

Бах Олександр (1813-1893) – барон, австрійський міністр юстиції (1848), міністр внутрішніх справ Австрії. Один із головних діячів реакції.

Бескид Григорій – не встановлена особа.

Бреттенбауер (?) - архітектор.

Ванберг (?) - не встановлена особа.

Вароді (?) - угорський службовець.

Висаник М. (?) - декан медичного факультету Віденського університету, лейб-медик Франца Йосипа.

Вислободський Юрій (псевдонім Василь Зборовський, 1819-1971) - журналіст, редактор журналу „Вестник для русинов

австрійської держави”, який виходив у Відні протягом 1850-1866 рр. з додатками „Сіонь”, „Церковь-Школа”, „ Отечественный сборник”. Перекладав на українську мову тексти законів.

Вольтер (псевдонім, справжнє ім'я Франсуа Марі Аруе, 1694-1778) - французький письменник, публіцист, історик і філософ, один із крупних діячів французького буржуазного просвітництва XVIII ст.

Гай Людевіг (1809-1872) - хорватський політичний діяч, один з керівників іліризму - суспільно-політичного і культурного руху в Хорватії 30-40 рр. XIX ст. В період революції 1848-1849 рр. підтримував контрреволюційну політику Й. Єлачича.

Ганка Вацлав (1791-1861) - чеський філолог, поет, громадський діяч. З 1848 р. викладав старослов'янську і російську мови у Карловому університеті у Празі. Сприяв зміцненню культурних контактів чехів з іншими слов'янськими народами.

Гариве-Паже (?) - автор праці „История Итальянской революции 1848 г.”, (1862).

Герингер К. (?) - барон, політичний цісарський комісар Угорщини.

Гельвельд Фридріх (1842-1892) – відомий німецький географ та історик культури, редактор журналу „Aus land” (1871-1881). Автор праць: „Kulturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung” (1875), „ Die Erde u ihre Völker”.

Главач І. (?) - не встановлена особа.

Головацький Яків (1814-1888) - відомий український та російський учений, етнограф, історик, фольклорист, літературознавець, поет; один із основоположників гуртка „Руська трійця”, разом із М. Шашкевичем та І. Вагилевичем видавав альманах

„Русалка Дністровая”. Значне місце в його науковій спадщині займає історія та культура Закарпаття, опублікував праці: „Подорож по Галицькій та Угорській Русі”, „О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии” (1877), „Народные песни Галицкой и Угорской Руси” (1878) та ін.

Гурбан Йозеф (1817-1888) - словацький письменник, протягом 1842-1877 рр. видава альманах „Нітра”, у 1848-1849 рр. - один з керівників словацького національного руху, сподвижник Л. Штура.

Де Воллан Григорій (1847-1916) - російський і український фольклорист та етнограф. В 70-х роках XIX ст. відвідав Закарпаття, зібравши численні фольклорні та етнографічні матеріали. На основі власних записів, а також збірників інших збирачів видав збірку „Угроруські народні пісні” (1885), де вмістив 525 текстів. Йому належить праця про історію та літературу Закарпаття („Угорська Русь”, 1878).

Дембинский Генріх (1791-1864) – польський генерал, учасник походу 1812 р., особливо прославився діями у Литві під час польського повстання у 1830-1831 рр., брав участь в угорському повстанні 1848-1849 рр. Автор праць: „Mémoires sur la campagne de Lithuania (1832)”, „Denkwürd. überd. Ungar. Krieg“ (1849).

Добрянський Адольф (1817-1901) - визначний громадсько-політичний і культурно освітній діяч Закарпаття, вчений. Працював гірничим інженером в Словаччині, Чехії, Сілезії, австрійським комісаром при російській армії (1848-1849), згодом, протягом майже двадцяти років, займав вищі посади в австрійському державному апараті, намісник „Руського дистрикту” в Ужгороді (1849-1860), очолював „Товариства Св. Василя Великого” (з 1864), редагував

ужгородську газету „Свѣтъ” (1867-1871). Основне місце у науковому доробку займали праці з національного питання, в яких розвивалася ідея культурно-національної автономії та необхідність об'єднання західноукраїнських земель - Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття в одну автономну область у складі федерації австро-угорських народів. В 1849 р. подав на розгляд австрійського імператора „Пам'ятник русинів Угорщини” - проект розподілу Угорщини за національними дистриктами.

Добрянський Віктор (1815-1860) - визначний громадський діяч Закарпаття. Працював інспектором руських шкіл на Закарпатті, доклав багато зусиль щоб предмети рідною мовою викладалися на належному рівні. Підтримував ідею об'єднання русинів Закарпаття і Прикарпаття. Переслідувався угорською владою, покінчив життя самогубством. Брат А. Добрянського.

Драгоманов Михайло (1841–1895) – видатний український публіцист, філософ, історик, фольклорист, суспільно-політичний діяч, автор понад двох тисяч творів. Працював учителем, приват-доцентом Київського університету, заснував друкарню, редагував і видавав журнал „Громада” у Швейцарії, з 1889 р - професор Софійського університету. Очолював ліве крило Київської громади. У своїх публіцистичних працях розвивав ідею політичного федералізму і демократизму. У 1875 і 1876 рр. відвідав Закарпаття, підтримував контакти з інтелігенцією краю. Дядько Л. Українки.

Духнович Олександр (1803-1865) - видатний громадсько-культурний, діяч-будитель, поет, письменник, педагог, публіцист, священник. Стояв у витоків руху культурно-національного відродження русинів у середині ХІХ ст. Працював письмоводителем у

Пряшівський єпископській канцелярії, домашнім учителем в Ужгороді, священником на Пряшівщині, завідувачем нотаріальним відділом єпископської канцелярії в Ужгороді, з 1844 р. - каноніком капітули у Пряшеві. Автор гімну карпатських русинів, підручників для народних шкіл.

Дюлої (?) - граф, військовий міністр Угорщини.

Єлачич Йосип (1801-1859) - бан Хорватії, генерал австрійської армії (1848), учасник придушення повстання у Відні в жовтні 1848 р., революції в Угорщині 1848-1849 рр.

Камані (?) - автор праці „Ungarn's vier Zetatler” (1868), посередник між німецькою ліберальною партією та угорцями.

Караджич Вук (1787-1864) - сербський філолог, історик, фольклорист, письменник, діяч національного відродження, іноземний член-кореспондент Петербурзької академії наук (1851).

Коллар Ян (1793-1852) - діяч словацького і чеського національного відродження, поет, вчений, виступав із програмою культурного зближення слов'ян.

Кошут Лайош (1802-1894) - угорський громадський діяч, вождь національно-визвольної боротьби угорського народу в 1848-1849 рр., працював адвокатом, видавав газету „Pesti Hirlop”. Під час революції в Угорщині з вересня 1848 р. керівник Комітету захисту батьківщини (з жовтня 1848 р. - фактично уряд), у травні-серпні 1849 р. - верховний правитель Угорщини. Ініціатор створення угорської національної армії (липень 1848 р.), видання Декларації незалежності (квітень 1849 р.), яка оголосила про позбавлення влади Габсбургів.

Кресус (?) - барон, міністр фінансів Австрії.

Кузнев М. (?) - депутат австрійського парламенту.

Кузьмак (?) - не встановлена особа.

Кульмер (?) - барон, міністр шляхів сполучень Австрії.

Кустодієв Костянтин (1837-1875) - російський історик церкви другої половини XIX ст., священник. В 1870 р. призначений настоятелем православної церкви при мавзолеї жінки палатина Угорщини, сестри російських царів Миколи і Олександра в Уромі, неподалік від Будапешта. Серед його праць, що стосуються Угорської Русі, зазначимо наступні: „Из истории разочарований австрийских словян: посольство угорских русских в Вене в 1849 г.“, „ Конгресс католиков Венгрии и Угорские-Русские“, „Церковь угорских русских и сербов в их взаимоотношении“. Виявив в архіві рукопис праці О. Духновича „История Пряшевской епархии“ на латинській мові, переклав її на російську і опублікував у Петербурзі у 1877 р.

Ламанский Володимир (1833-1914) - російський історик, академік Петербурзької академії наук (1900), слов'янофіл і панславист. Праці з історії слов'янської філології, палеографії, етнографії.

Литвинович Спиридон (1810-1869) - церковний діяч, з 1852 р. ректор духовної семінарії у Відні, з 1863 р. - львівський митрополит. Відстоював українську народну мову в школах і провідях, боронив права українського народу перед поляками і проєкт адміністративного поділу Галичини.

Лихутін (?) - автор праці „Записки о походе в Венгрию в 1848 г.“ (1875).

Любомирський Єжи (1817-1831) – князь, польський громадсько-політичний діяч у Східній Галичині.

Мигалич Микола (?) - греко-католицький священник с. Орябино.

Міклошич Франц (1813-1891) – австрійський і словацький філолог, відомий славист, учень О. Огоновського, професор Віденського університету, автор праць: „Vergluchende Grammatik der slavischen Sprachen” (1852), „Die Bildung der Ornstnamen aus personennamenim Slavischer (1864)”.

Ожегович (?) - не встановлена особа.

Ореус (?) - автор праці „Описание венгерской войны 1849 г.” (1880).

Павлович Олександр (1819-1900) - відомий закарпатський поет, письменник, журналіст, культурний і громадський діяч. Працював приватним учителем, архіваріусом єпископської канцелярії у Пряшеві, приходським священником у Біловежі. Брав активну участь у громадському і культурному житті краю.

Палацький Франтішек (1798-1876) - чеський політичний діяч, історик, філософ, один з авторів програми „будителів” (1818), організатор Матиці чеської (1831), ініціатор I слов'янського з'їзду у Празі. У 1848-1849 рр. розвинув програму австрославізму.

Перволед І. (?) - автор праці: „Австрийские славяне в 1848-1849 гг.” (1879).

Петефі Шандор (1823-1849) - видатний угорський поет-революціонер. Основоположник угорської національної літератури. В 1847 р. побував на Закарпатті, збирав і обробляв народні пісні, написав кілька віршів („У Мукачівській фортеці”, „Жаркий полудень”). Брав активну участь в угорській революції 1848-1849 рр.

Піч Йозеф (1847-1911) - чеський археолог, етнограф та історик. Ряд робіт присвятив історії слов'ян, у т.ч. історії Росії. Пропагував ідеї єдності слов'янської єдності.

Пипін Олександр (1833-1904) - історик російської суспільної думки, дослідник російської і зарубіжної літератури і фольклору, академік Петербурзької академії наук.

Попов Микола (?) - автор праць: „Очерк истории словаков” (1875), „Мадьяры и национальная борьба в Венгрии” (1877), „ Вамберг о начальной культуре ...” (1879).

Попов Олександр (1820 - 1877) - історик, слов'янофіл, член-кореспондент Петербурзької академії наук (1873).

Попович Евменій (?) – очевидно, брат єпископа В. Поповича, одного із засновників товариства „Русская беседа” в Сегеті у 1856 р.

Попович Василь (1796-1864) - церковний діяч, греко-католицький священник у Сваляві, Мараморош Сегеті, у 1837 р. призначений єпископом Мукачівської єпархії, на цій посаді намагався, щоб кожна парафія мала школу, а кожний священник і дяк вміли читати, писати і викладати основи віри руською (українською) мовою.

Рабатин Іван (?) - солдат російської армії, втікач, що підняв у 1831-1832 рр. повстання у Шароському комітаті.

Радецький Йозеф (1766-1858) - граф, австрійський фельдмаршал, у 1831-1857 рр. головнокомандувач австрійською армією в Північній Італії і генерал-губернатор австрійських володінь у Пн. Італії. Придушував революцію 1848-1849 рр. в Італії.

Радлігінський (?) - не встановлена особа.

Раковський Іван (1815-1885) - відомий русинський громадський діяч, публіцист, один із перших, хто зробив спробу надати боротьбі русинського населення проти мадяризації та окатоличення організований і цілеспрямований характер. Був священником, працював учителем, проректором Ужгородської

учительської семінарії, з 1850 р. - редактор «Земского правительственного вестника для королевства Угорщини» в Будапешті, у 1856-1858 рр. видавав російськомовне періодичне видання „Церковна газета”, в якому пропагував ідею історичної єдності Карпатської Русі з Росією, з 1859 р. - священник в с. Іза. Один із засновників та керівників товариства Св. Василя великого.

Раячич І. (?) - патріарх Австрії.

Руссо Жан Жак (1712-1778) - французький письменник і філософ. Представник сентименталізму. З позицій деїзму засуджував офіційну церкву і релігійну нетерпимість.

Сабов Кирило (1838-1914) - педагог, публіцист, видавець. В 1862-1872 рр. професор російської мови, історії і географії Ужгородської гімназії. Написав „Граматику письменного русского языка” (1865). Разом із Ю. Ігнатовичем редагував першу підкарпатську газету „Свьтъ” (1867-1871). В 1870 - 1871 рр. був головою товариства Св. Василя Великого.

Стратимирович (?) – сербський генерал.

Таркович Григорій (1754-1841) - церковний діяч, греко-католицький священник в Гайдудорозі (з 1793), Ужгороді (з 1793), цензор у Будапешті (1803-1813), вікарій Кошицький (з 1813), капітулярний вікарій в Ужгороді (1815), єпископ Пряшівський (1818-1841), перед ним стояло завдання зорганізувати новостворену Пряшівську єпархію.

Третьєнек (?) - не встановлена особа.

Тун Лео (1811-1888) - граф, австрійський політик, намісник Чехії (1848), міністр народної освіти і вірувань Австрії (з 1849 р.).

Тунфель (?) - міністр землеробства та гірських промислів Австрії.

Франц Йосиф I (1830-1916) - імператор Австрії і король Угорщини (1848 р.), з династії Габсбургів. У 1867 р. перетворив австрійську імперію у двоєдину монархію Австро-Угорщину. З його іменем пов'язане придушення революції 1848-1849 рр., а для Закарпаття - ліквідація руських шкіл та заміна кирилиці на латинський шрифт.

Хрулев Степан (1807-1870) - російський генерал-лейтенант (1853). В Кримську війну учасник боїв на Дунаї (1854), командував південно-східною ділянкою оборони Севастополя (1855).

Чопей Ласло (1856-1934) - педагог, перекладач, вчений-мовознавець, викладач Будапештської гімназії. В 1871 р. видав граматику і читанку для початкових класів під назвою „Руська азбука і первоначальна читанка для першого класа народних шкіл”, в 1883 р. опублікував перший русько-мадярський словник, відзначений премією Угорської академії наук. Перекладав на угорську мову твори О. Пушкіна, І. Тургенева, М. Гоголя, Ф. Достоєвського та ін.

Шашкевич Григорій (1809-1888) – український громадсько-політичний діяч Східної Галичини, депутат австрійського парламенту.

Шафарик Павел Йозеф (1795-1861) - діяч словацького і чеського національного руху в 30-40 рр. ХІХ ст., історик, філолог, поет, іноземний член-кореспондент Петербургської академії наук (1839). Один із авторів програми «будителів» (1918), пропагував ідеї „слов'янської взаємності”.

Шварценберг Карл Філіп (1771-1820) - князь, австрійський полководець, з 1788 р. на військовій службі, приймав участь у війнах проти революційної, згодом наполеонівської Франції.

Шемборн Євген-Ервін (?) - граф, спадкоємець Мукачівсько-Чинадіївської домінії. З іменем Шенборна і його матері графині Шенборн-Ментфорд пов'язане подальше розширення німецької колонії в межах домінії. 9 грудня 1749 р. був виданий, а 22 листопада 1761 р. третій і останній „переселенський патент,, які визначали умови, на яких німецькі переселенці приїжджали і селилися на землях домінії. За часів Є. Шенборна ще раз був реконструюваний Мукачівський замок, який має сучасний вигляд.

Шмерлинг Антон (1805-1893) – австрійський політичний діяч, міністр юстиції Австрії.

Шолтис І. (?) – не встановлена особа.

Штур Людевіт (1815-1856) - ідеолог і керівник словацького національного руху в 40-х рр. ХІХ ст., поет, філолог. Учасник Празького повстання 1848 р. Один з авторів концепції „слов'янської єдності”.

Якунин (?) - автор праці: „Бунты в Тамбове” (1831).

Яницький О. (?) - не встановлена особа.

Schleicher (?) - автор праці: „Les lanynes de ____ ? Europe moderne” (1852).

ЗАМЕТКИ, ВЫПИСКИ И БИБЛИОГРАФИЯ
ОБ УГОРСКОЙ РУСИ И УГРОРУССАХ

В.И. Вернадский

1889.

„При системе, господствовавшей до 1848 года, венгерское королевство представляло во многих важных отношениях скорее конфедерацию 52-х графств и областей, чем сплошное, хорошо организованное государство. Децентрализация и самоуправление преобладало здесь почти в такой же широкой степени, как и Соединенные Штаты Америки до Войны”.

(Петерсон. Венгрия и ее жители.

Перевод с английского.

Спб., 1876. стр. 153).

* * *

„До реформы 1848 г. каждый венгерский комитат составлял своего рода прямую республику”.

(*ibidem*. стр. 156).

* * *

„Венецианское Венгерское правительство в 1848 г. не имело ни времени, ни силы, ни средств прибегнуть к деленной конскрипции, которая не доставила бы солдат, а поселила бы в деревнях отвращение к революции”. Тогда „некоторые из граждан, самые преданные делу революции, пригласили своих единомышленников к образованию отряда вроде прежних крестоносцев”, *et cetera*.

(Гариве-Паже. История Итальянской революции 1848 г.

Перевод с франц.
Спб., 1862. стр.96).

* * *

Общество св. Василия

„Общество св. Василия Великого по мысли 2 –а Устава приобрело себе великой целью поспешествовать духовному и нравственному образованию греко-католических верных наших двух сродных епархий: Мукачевской и Пряшевской, особенно же влияет на школы, чтобы наш народ воспитался в них богобоязненно и составляет, издавает и распространяет назидальные и полезные книги, нужные к тому, на родном языке”.

(Е. Пакович. Из Будапешта „Слово”. –
1880. – № 45).

* * *

„Общеизвестно, что одна часть верных Мукачевской епархии утратила свой прадедний характер и совсем омадярилась. Так як восточная церковь допускает своим верным на своем языке Бога хвалит, то желание мадьяр восточного обряда: славить Бога на мадьярском языке вполне обосновано”.

Начала были положены урядом епископа Попович. Тогда один священник перевел некоторые богословские книги на мадьярский язык и каждый мадьярский приход старался приобрести в рукописи. Нынешний епископ Мукачевский выхлопотал на издание книг 700 гульденов.

(Из Угорской Руси. „Слово”. –
1880. - № 61).

* * *

Пряшевский епископ Н. Товт пожертвовал в 1880 г. 6000 гульденов на русское воспиталище Общества св. Иоанна Крестителя в Пряшеве.

* * *

„Из России присылают наши люди немного денег. Так, из Одессы от осени прислали два мужики 118 гульденов своим родным в Угорщине”.

* * *

В 1880 г. учитель Михаил Вар и Просв. ассигновали в вспомоществованию Малоберезнянского монастыря 150 зол. денежек.

В Мукачеве будет издаваться новая газета.

(„Слово”. –
1880. - № 64).

* * *

Епископ Мукачевский I. Пастелий.

* * *

Шараневич. Старорусский княжий город Галич. – Львов, 1880.
Цена 32 крейцара.

* * *

„Родимый листок“. – Черновцы. – Полгода – 2 зол. ден., 60 крейц. Под редакцией Огоновского.

* * *

В 1880 г. Общество св. Василия возвратило угрорусский словарь автору А. Мытраку за невозможностью его напечатать, обещая, впрочем, по мере сил содействовать его печатанию, если автор захочет.

(Из Угорской Руси. - „Слово”. –
1880. - № 95).

* * *

В Угорской Руси 2 русские типографии в Унгваре.

* * *

Так в Унгваре самый известный из русских А. Кралицкий с 1 сентября 1880 г. решился издавать газету „Словестность” в Мукачева, а печатать будет в Унгваре.

(Из Мукачева. *ibidem*).

* * *

Подписная плата – 1 гульден 25 крейцаров. В приемную о. Анастасию Кралицкому, игумину монастыря на горе Чернецкой близ Мукачева.

* * *

Ogonowski. Studien auf dem Gebiete der Ruthenischen Sprache. Verlag den vut. ... vereines. 1880. Lemberg. Цена 2 зол. 25 крейц.

* * *

В 1880 г. русинов в Венгрии было до 480 000.

(Ореус И. Описание венгерской войны 1849 г.

Спб., 1889. – стр. 19).

* * *

„Большинство славян (именно - жители Славонии, Боснии, Далмации, Болгарии. Словакии и пр.) ограничивают приданное одной одеждой невесты. К которой иногда присоединяются подушки и постель. Редко дают сверх этого, домашнюю утварь, скот и деньги, и то преимущественно в Хорватии, Верхних Лужицах, Угорской Руси и пр.”.

(П. Ефименко. Приданное по обычному праву
крестьян Архангельской губернии.

Записки Имп. Русского Географ. Общества по этнографии.
– Т. III. – Спб., 1872. – стр. 18).

* * *

Еще в 1840 г. Кошут добивался освобождения крестьян.

* * *

“Замечательно старание Австро-Угорских статистов
приуменьшив цифру Руси За – Карпатами”.

(А. Будилович. Статистические таблицы распределения славян.
Спб., 1875. – стр. 10).

* * *

Смотри о дворянах. – Славяне в Угорской Руси у В.
Ламанского. – „Русь”. – М. 1880. - № 5. Стр. 16.

* * *

№ 1

„Пословицы и поговорки Угорской Руси”.

(Зап. Импер. Русского Географ. Общества по отделению этнографии. –
Т. I. – Спб., 1869).

Собственно угрорусских пословиц, обозначенных так в
собрании, из 4418 всего 56. Пословицы эти большею частью, как
видим из предисловия, * были раньше помещены в русских статьях
Надеждина, Срезневского. Дешка. Очень вероятно, что многие из этих
4418 пословиц, кроме упомянутых 56, встречаются и в Угорской Руси,
так как многие из них встречаются в Украине, но уже потому не могут

считаться принадлежностью исключительно угрорусской ветви малорусского народа и не могут дать достаточно определенного понятия о мирозозерцании этих малоруссов. По пословицам, именно, можно проследить те влияния, посредством которых изменилась их физиономия. Они, например, подверглись влиянию мадьяр, с которыми не имела сношения ни одна другая отрасль нашего племени.

Эти пословицы относительно мадьяр. Так же как пословицы о словаках и евреях. Должны встречаться в Угорской Руси. Однако, в этом собрании помещена всего одна пословица о мадьярах, пословица довольно характерная: „біда з бідоу (ніе) ходит, а мадьяр сам по себе”.**

Притеснение угрорусских мадярами и вековая их жизнь с ними должны бы встречаться часто. Другой более экономический, чем политический бич угрорусского народа можна так же как и в Галичине и Буковине и украинцев – евреи.

О евреях в сборнике тоже одна пословица, показывающая понятия угрорусса о причинах влияния евреев: „Душа да жид спати не хотят” ***. Из пословиц, показывающих отношение угроруссов к другим народностям, есть 3 : 2 о валахах **** и одна о цыганах. ***** Замечательна по силе и меткости поговорка о валахах: „Волох у два рты: едным есть, другим бреше”.

Пословицы выражают взгляд массы народа. В одно сравнение попадают в число их книжные пословицы, как напрмер, в этом сборнике пословиц о Сенеке *****. Поэтому в них больше всего выражается отношение его к другим родным племенам. Особенно, поэтому. Интересно сравнение угрорусских пословиц пословицами великорусскими в виду двух линий о родстве угроруссов (с

великороссами – Г. Де-Воллан, Я. Головацкий и др.; с малороссами – А. Пыпин, Н. Костомаров, Ф. Поркунов, М. Драгоманов и большинство).

Несмотря на незначительное количество пословиц (56), в них должно быть несколько одинаких с малорусскими и меньшее количество одинаких с великорусскими. Например, в числе помещенных встречаются следующие: „Жид та еще жид, та жиденя, та волоське щеня, так и ярмарок”. ***** Похожая поговорка есть в Ушицком уезде Подольской губернии, именно: „Де десять жидів – там ярмарок”. Тут единство гнета вызвало единство в понятиях народа. Эта пословица никак не остаток одиноких понятий народа, она только следы одинаковых экономических условий.

Сравнивая эти 56 поговорок и пословиц с пословицами отредактированных Чубинским, кроме этой я не нашел ни одной схожей, отчасти потому, что распределение пословиц у Чубинского по предметам и понятиям, выражаемым пословицами, чрезвычайно неудобно для сравнения, и, во-вторых, потому, что у Чубинского не помещены поговорки.

Поговорок из этих 56 около половины. По этому уже видно незначительность этого сборника. Для пользования он мало пригоден, если не определены, какие угрорусские, какие галицийские пословицы вместе. Кроме одной (варианта) этого не сделано. Правописание сборника неудобное, [как ?] у Максимовича; во многих отношениях, как кажется, подвергнутое русификации; например, нет смягчения в 4-м лице глагола: „ходит” вместо „ходить”и прочее. Этому может служить объяснение окончательное редактирование сборника Яковом

Головацким, придерживающегося святоюрской партии галичан и единения не с Украиной, а с Россией.

* * *

1. Записки Импер. Русского Географического общества по отделению этнографии. – Т. 1. – стр. 227.
2. Ibidem. – стр. 236.
3. Ibidem. – стр. 260.
4. Ibidem. – стр. 240.
5. Ibidem. – стр. 351.
6. Ibidem. – стр. 275.
7. Ibidem. – стр. 264.
8. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западное отделение. – Т. 1. – Вып. 2. – Спб., 1877. - стр. 25.

* * *

№ 2

Голос из Угорской Руси. („Русская мысль”. – М., 1880. - № 3.

* * *

Фриульские славяне. И. Срезневского. – цена 25 коп.

* * *

Библиотека и Музей Церковно-Археологического общества в Киеве.

* * *

Тридион. – Львов, 1642; 1646; 1664.

Аноологион. – Львов, 1651.

Апостоль. – Львов, 1654.

Псалтир „Южнорусская печать” „року 1687”. – Львов, 1697 (in 4).

Евангелие. Львов, 1690.

Литургикон. – Вильна, 1697; Львов, 1759.

Триод постная. – Львов, 1717.

Трефолой. – Львов, 1739.

* * *

Гарновский. Киев. – К., 1881. – цена 75 коп.

Веселовский. Южнорусские былины ..., П. 1881. – цена 35 коп.

Dragomanoff. Le tegrannicide en Russie. – Geneve, 1881. – 1 fe.

Щербина. Очерки южно-русского арт. – 2 р. (Гартъе).

Весняної ночі. (Пер. О. Пчилка).

(Из Гоголя). – К. 1884. – 25 коп.

Голубовский. История северной земли. – К., 1881. – цена 1р. 50 коп.

* * *

XV век.

1490 – 1500

1498. „Aż w głąb Czerwonej Rusi zapuścił się w r. 1498 niszczące zastępy Turków, dopóki ich szoga zima do przykrego nie zmusiła odwrotu. Zniknął urok, którym oręż polski cieszył się dotychczas w tych stronach, rozszalały się, napady tatarskie, anioł Zniszczenia przeszedł przez Wołyń, Ruś, Podole a z wiekowej cywilizacyjnej i kołonizacyjnej pracy, podjętej w tych stronach, drobne tylko ocalały resztki”.

(M. Bobrzyński. Dzieje Polski. –
T. II. – Warszawa, 1881. – str. 15).

Показчик прізвищ, які зустрічаються у тексті В. Вернадського “Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах”:

Буділович Антон (1846-1908) - російський вчений-славіст, публіцист, слав'янофіл. Розвивав теорію В. Лиманського про культурну єдність всього греко-слов'янського світу під зверхністю Росії. Засновник і голова Галицько-Руського товариства.

Вар Михаїл (?) - учитель, ймовірно, з Березнянщини.

Веселовський Олександр (1838-1906) - літературознавець, академік Петербурзької академії наук. Представник порівняльно-історичного літературознавства, родоначальник історичної поетики. Дослідження вченого базувалися на глибоких знаннях слов'янської, візантійської і західноєвропейської літератур та світового фольклору.

Гариве-Паже (?) - див. примітку до попередньої статті.

Гоголь Микола (1809-1852) - видатний український і російський письменник. Літературну популярність принесла збірка „Вечера на хуторі близ Диканьки” (1831- 1832), насичена українським етнографічним і фольклорним матеріалом, ліризмом і гумором.

Голубовський Петро (1857-1907) - історик, професор Київського університету Св. Володимира у Києві. Праці з історії Сіверської і Смоленської земель, кочових народів південноруських степів IX - XIII ст., історіографії.

Головацький Яків - див. примітку до попередньої статті.

Де Волан Григорій - див. примітку до попередньої статті.

Дешко Андрій (1821-1874) - російський лінгвіст, етнограф, історик. Під час навчання в Київському університеті написав статтю

„О Карпатской Руси” (Киевская старовина, 1847), пізніше опублікував ряд робіт з етнографії і фольклору русинів-українців Закарпаття.

Ефименко Петро (1835-1908) - російський і український етнограф і фольклорист. Праці з етнографії російської Півночі і України.

Костомаров Микола (1817-1885) - український і російський історик, громадсько-політичний і культурний діяч, письменник, публіцист, критик, етнограф і фольклорист. Викладач історії в гімназіях Харкова, Рівного, Києва, ад'юнкт-професор кафедри російської історії Київського університету (1846-1948); у 1845-46 рр. разом з М. Гулаком і В. Білозерським заснував Кирило-Мефодіївське братство, брав активну участь у складанні програмних документів. З 1848 р. - на засланні, працював у Статистичному комітеті, перекладачем при губернському управлінні, редактором неофіційної частини ”Саратовских губернских ведомостей”, тоді ж близько зійшовся з М. Чернишевським, О. Пипінім, Д. Мордовцем. В 1859-1862 рр. - екстраординарний професор кафедри російської історії Петербурзького університету, з 1876 р. - член-кореспондент Петербурзької АН.

Кошут Лайош - див. примітку до попередньої статті.

Кралицький Анатолій (псевдонім І. Васильович, Аскольд, Іван Нодь, 1835-1894) - церковний діяч і педагог, письменник, етнограф. Був учнем і послідовником О. Духновича, романтик-просвітитель, який проповідував ідею слов'янської єдності.

Ламанський Володимир - див. примітку до попередньої статті.

Максимович Михайло (1804-1873) - український і російський природодослідник, історик, фольклорист, етнограф, член-кореспондент Петербурзької академії наук (1871), професор Московського університету, перший ректор Київського університету Св. Володимира в Києві (1834). Праці з ботаніки, археології, історичної географії, історії України XVI - XVIII ст., видав три збірники українських пісень.

Митрак Олександр (псевдонім Материн, 1837-1913) - священник, поет, публіцист, етнограф, фольклорист, лінгвіст. Частина фольклорних записів О. Митрака ввійшла до 4 томного збірника Я. Головацького „Народные песни Галицкой и Угорской Руси” (Москва, 1878). Він склав і видав „Русско-мадьярскій словарь” (1881).

Надеждін Микола (1804-1856) - російський критик, журналіст, історик і етнограф. У 1831 - 1835 рр. - професор Московського університету по кафедрі теорії вишуканих мистецтв і археології. Активно працював у відділенні етнографії Російської географічного товариства, з 1848 р. - його керівник. Був одним із піонерів історичної географії в Росії.

Огоновський (1833-1894) - український літературознавець, автор праці „Дослідження в галузі русинської мови” (1880), брат І. Огоновського (1854-1929) - український філолог, педагог, викладач Львівської гімназії.

Ореус (?) - див. примітку до попередньої статті.

Пакович Е. (?) - не встановлена особа.

Пастелій Іван (1826-1891) - церковний діяч, греко-католицький священник в Ужгороді, Хусті, Хустській окрузі, з 1869 р. - Мараморський вікарій, з 1875 р. - Мукачівський єпископ.

Петерсон (?) - автор праці «Венгрия и ее жители» (1876).

Пипін Олександр - див. примітку до попередньої статті.

Попович Василь - див. примітку до попередньої статті.

Поркунов Ф. (?) - не встановлена особа.

Пчілка Олена (псевдонім, справжнє ім'я і прізвище Олена Косач, 1849-1930), українська письменниця, публіцист, етнограф, в 1907-1916 рр. редактор журналу „Рідний край”, мати Л. Українки.

Сенека Луцій Аней (біля 4 до н.е.-65 н.е.) - римський політичний діяч, філософ, письменник, представник стоїцизму. Вихователь Нерона, звинувачений ним у змові, і за його наказом покінчив життя самогубством. Автор творів: „Листи до Луція”, „Медея”, „Едіп”.

Срезневський Ізмаїл (1818-1880) - російський філолог, славіст, етнограф, академік Перербурзької академії наук (1851). Роботи з російської мови, археології, бібліографії, методики викладання мови, етнографії слов'янських народів, головна праця - „Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам” (Москва, 1893-1912. - Т. 1 -3).

Тарновський (?) - не встановлена особа, ймовірно, з родини українських меценатів.

Товт Микола (1833-1882) - церковний діяч, греко-католицький священник, професор Ужгородської семінарії, Будапештського університету, з 1876 р. Пряшівський єпископ.

Чубинський Павло (1839-1884) - український етнограф, автор слів гімну України. Під час заслання з 1862 р. проводив економіко-етнографічне дослідження півночі Росії, редагував газету, займався

науковою роботою; свої матеріали надсилав до Президії Російського географічного товариства, яке поклопоталося про його звільнення. Повернувшись в Україну в 1869 р. здійснив три експедиції до Південно-Західного краю з метою статистичного й етнографічного вивчення. Зібрані за два роки матеріали лягли в основу семи томів Праць етнографічно-статистичної експедиції в Південно-Західний край, які були видані в Петербурзі. В 1873 р. за ініціативою П. Чубинського у Києві був відкритий Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, який вивчав історію, культуру і побут українського народу. Його праця відзначена Золотою медаллю на міжнародному конгресі в Парижі (1875), Уваровською премією Російської академії наук (1879).

Шараневич Ізидор (1829-1901) - український історик, археолог, професор Львівського університету, почесний доктор Київського університету. Автор „Історії Галицько-Волинської Русі від найдавніших времен до року 1453” (Львів, 1863), яка на свій час була найкращим оглядом подій цього періоду. У 80 - 90 рр. XIX ст. проводив розкопки давнього Галича.

Щербина (1821-1869) - російський поет.

Bobrzyński M. (?) – автор праці „Dzieje Polski. Warszawa, 1881.

Dragomanoff - див. примітку до попередньої статті.

ЩО Д Е Н Н И К И

1917 год

9. X. [1] 917

... Сегодня и С.С. Салазкин говорит, что эсты и латыши, по-видимому хотят, чтобы все учебные заведения оставались в крае. Завтра обсуждение с Грабарем. Весь вопрос у нас имел неправильный ход в значительной мере благодаря давлению с мест эстонского населения ...

11. X. [1] 917

... От Грабаря телегр[амма], что он не мог попасть в поезд, захваченный солдатами. Очевидно паника ...

12. X.

... Обедал[и] Сергей [Ольденбург] и Грабарь ...

1918 год

6. VI. [1] 918, веч[ер]

... Евген[ий] Юлиан[ович] Перфецкий, который был у меня вчера и произвел самое приятное впечатление, заходил. С ним разговор об Угорск[ой] Руси. Он говорит, что его никто не интересуется – а я как-то с молодости чувствую и понимаю ее значение и часто думаю о тяжелой судьбе этого форпоста русского племени. Его будущее изменится, если украинское движение разовьется и не порвет с Россией ...

... С Перфецким отдыхал и гулял в Ботанич[еском] саду. Замечательно хорошее делает впечатление: служитель науки ... Перфецкий много рассказывал об Угорской Руси. Я чувствую, что меня эта моя юношеская идея ее защиты все более привлекает. П[ерфецкий] влюблен в княжескую Русь, и масса интересных у него идей. Из разговора с ним опять выясняется искривленность обычного представления о татарах XIII в., и я рад, что Георгий [Вернадский] занимается этим периодом ...

1919 год

20. VI.

... Мы оба смотрим на Венгерск[ую] советскую респ[ублику] как на проявление силы еврейства.

С Липским большой разговор в связи с флорой Украины – был о границах Укр[аины]. Я считаю [их] этнограф[ическими]. Даже если никакого элемента политич[еской] обособленности в Укр[аине] не будет (возможно, но мало вероятно ?), то и то Киев должен быть научным центром вне пределов политич[еской] России. Удивительно мало знания о Галичине и Уг[орской] Руси у натуралистов: мало занимались. Лишь поляки сохранили большие связи. Считаю, что в сферу духовного влияния должны входить Балканы и все Черное море ...

30. XI.[13. XII.1] 919

... В газетах известие о создании автономии Карпатской Руси в Чехии. Удивительная судьба Угорской Руси! Ее судьба всегда глубоко

меня интересовала – но я никогда не думал, чтобы можно было дожить до такого факта, который теперь происходит. Помню мои разговоры об Угорской Руси с Драгомановым, который считал какой-то священной обязанностью ее защиту. О том же я имел длинный разговор в Москве с М.С. Грушевским. И тот, и другой считали ее положение почти безнадежным. С угроруссами прямо мне никогда не приходилось встречаться, если не считать семьи Л.А. Новгородцевой и Грабаря. Не хватало у меня все время реального проведения в жизнь этих моих интересов, и лишь совершенно неожиданно судьба поставила меня в 1918 году в круговорот украинских дел. Читал я об Угорской Руси все время и подбирал литературу. Еще в детстве отец выписывал „Свет” или „Слово”, там издававшиеся; затем я подобрал и украинскую литературу. По моим настояниям Георгий [Вернадский] написал статью об Угорской Руси. Сейчас, когда я пишу эти строки, передо мной возникают многочисленные обрывки прочитанного – в гимназии еще воспоминание участника Венгерского похода, кажется Лихонина, в университете книгу Biedermannа Ungarn. Ruthenen, затем статьи Петрова, Перфецкого, Егона, Де Воллана и множество других. Невольно вспоминаешь Драгоманова, хотевшего дать Аннибалову клятву не забывать Угорскую Русь. А сейчас это первая русская область, вышедшая из анархии. Сегодня я дал заметку об Угорской Руси для „Донской Речи” (подписал „Володарь”) ...

9/22. XII/ [1] 919

... Утром в ред[акции] “Приаз[овского] края”; хотелось поместить статью “Научные задачи момента”. Согласны через несколько дней. Или ее или „Судьба Угор [ской] Руси” (2-ой раз –

первую потеряли - в „Дон[скую] речь”. Обещают послезавтра. Так или иначе мои статьи читают – в прессе возражают, и слышу частные отзывы...

13/ 26. XII

... С С. Вл. Об Угор[ской] Руси, об отъезде за границу для научной работы. Еще пока она остается здесь ...

1920 год

13/ 26. IV [1] 920

... На днях приехал В.И. Лучицкий, который много рассказывал интересного: он проехал через Батум из Кисловодска. Его впечатление, что в Грузии и Азербайджане положение непрочное и русское влияние восстановится. Он принес тяжелые известия о новых смертях, о которых узнаешь только таким путем. От сыпного тифа погибли уже после моего отъезда из Ростова – П.И. Грищинский, Ренгартен, Умейкин. Молодые полные сил. Грищинский только что окончил магист[ерский] экзамен по минералогии, говорил со мной о теме для работы, думал изучать минералогию Галичины и Угорской Руси. Я помню его в Ростове здорового и жизнерадостного. ... Сколько гибнет сил и сколько неживых мы найдем в Советской России! ...

Вторн [ик] , утро. 13/ 26. V Салгирка

Плодов[ая] ст[анция]. Почт овый] ящ[ик] 218

... Ниночка принесла (через служащих в укр[аинском] Дніпросоюзе № „Русской земли” из Ужгорода от 26.VII. 1919. Почти год назад, но это первая непосредственная весточка из Уг[орской]

Руси. Удивительно все по-прежнему. То же язычие, те же понятия. Даже еще частью слав[янский] шрифт. Напоминает старый „Свет”, который выписывался еще отцом и я читал его в детстве в Харькове. Но из „Р[усской] з[емли]” я вижу, что старые русофильские течения имеют корни в интелл[игенции] и, м[ожет] б[ыть] в народе. М[ожет] б[ыть], я ошибся в своей оценке положения в статье (напечатанной ли?) в „Дон[ской] речи”? Угорская Русь делается укр[аинским] центром – но ареной борьбы русск[ого] и укр[аинского] течений? Или найдется примирение, как я верю ...

1923 год

3. VII. [1] 923

Bourbon Lancy St. Leger, Villa du Rocher

... Книжка Грушевского „з починів українськ[ого] соціал[істичного] руху М. Драгоманов” (Від[ень], 1922) переносит меня в далекое прошлое. Удивительно жизнь учит. Невозможное становится возможным. Видны настоящие большие эффекты того, что казалось стало малым.

Угорская Русь – еще разговоры с отцом (его старые славянские интересы 1840–х годов), разговоры с Драгомановым (он верил ее возрождению), с Грушевским уже во время войны (не верил). Все Украинское движение такой прекрасный пример, предостерегающий от всяких обобщений. Сила идеи – бесконечна. И это мы должны помнить теперь, когда очень часто это забывается в хаосе русских событий ...

1924 год

5. IX. [1] 924

Bourbon Lancy

... И тогда я записывал свои воспоминания о Польше и польских отголосках жизни своей семьи. Затрагивать этим (очерком) вопрос о возрождении Польши казалось мне полной утопией – такой же и большей возрождение Украины, сохранение Угорской Руси – и все это вопреки логике оказалось и возможным, и приходится видеть и участвовать самому – в этом, казалось бы несбыточном мире ...

1938 год

17 апреля, утро

... Совершенно угнетающую картину дает В.Э. Грабарь о положении научной работы в области исторических и юридических наук. Журналы о международном праве к выписке почти запрещены.

Для меня ясно, что все это безумие безнадежно – и страна не может жить, развиваться под таким давлением.

Показник прізвищ, які зустрічаються у тексті В. Вернадського „Дневники”:

Вернадський Георгій (1887-1973) - історик, професор Томського (1917-1919) та Таврійського (1919-1920) університетів; виїхав з Росії у 1920 р., жив і працював у Турції, Греції (1920-1922), Чехословаччині і Франції (1922-1927), США (1927-1973), професор Йельського університету (1946-1956), син В. Вернадського.

Вернадська (Толь) Ніна (1898-1986) - лікар-психіатр, виїхала з Росії у 1922 р., жила і працювала у Чехословаччині (1922-1939), США (1939-1986), донька В. Вернадського.

Грабарь Володимир (1865-1956) – правознавець, професор Юрїївського (1893- 1918) і Московського (з 1919) університетів, праці з теорії та історії міжнародного права.

Гришинский Петро (1884-1920) - геолог, мінеролог, лаборант університету Св. Володимира та Вищих жіночих курсів у Києві.

Де Воллан Григорій - див. примітку до попередніх статей.

Грушевський Михайло - див. примітку до попередніх статей.

Драгоманов Михайло – див. примітку до попередніх статей.

Еган Едвард (1851-1901) - відомий угорський економіст, керівник „Верховинською господарською акцією”, суть якої - поліпшення економічного становища населення верховинських районів.

Липський Володимир (1864-1937) – ботанік (флорист, систематик, історик науки, знавець і організатор ботанічних садів), академік Української Академії Наук (з 1919), Президет ВУАН (1922-

1928), член-кореспондент АН СРСР (з 1924), директор Ботанічного саду ВУАН (1919), Одеського Ботанічного саду (1928-1937), автор класичних флористичних праць по флорі Кавказу та Середньої Азії.

Лихонин (?) - не встановлена особа.

Лучицкий Володимир (1877-1949) - геолог, петрограф, академік АН УРСР (1945), професор університету Св. Володимира у Києві, Таврійського університету, голова Українського геологічного комітету. Праці з петрографії докембрія Східноєвропейської платформи.

Новгородцев Павло (1866-1924) - філософ, юрист, професор Московського університету (з 1904), член ЦК Кадетської партії. Філософська основа його правових поглядів - неокантіанство.

Ольденбург Сергій (1863-1934) – сходознавець, академік Петербурзької академії наук (1900), академік АН СРСР, член ЦК кадетської партії. Один із засновників індологічної школи. Праці з фольклору, етнографії та мистецтва Сходу, Росії і західної Європи, історії буддизму та сходознавства.

Перфецький Євген (1888-1947) – історик літератури, професор університету Св. Володимира у Києві, згодом в еміграції в Братиславі. Один із піонерів національного відродження на Підляшші. Автор праць з історії Закарпаття: „Религиозное движение в в XVI и начале XVII века в Угорской Руси” (1915), „Угорская Русь в XII ст.” (1917), „Socialne-hospodarske pomery Podkarpatske Rusi ve stoletii XIII-XV” (1924).

Петров Олексій (1859-1932) - філолог, професор Петроградського університету, фахівець з історії літератури Закарпаття.

Ренгартен Володимир (1882-1964) - геолог, член-кореспондент АН СРСР (1946), співробітник Геологічного комітету. Праці по регіональній геології (Кавказ, Памір, Урал), стратиграфії, палеонтології і геоморфології.

Салазкін Сергій (1862-1932) – біохімік, професор Таврійського університету, міністр народної освіти Тимчасового уряду.

Умейкин (?) - мінеролог.

Biedermann German (1831-1892) - австрійський історик, професор Віденського і Пештського університетів. Досліджував національні проблеми Австро-Угорської імперії, між іншим і українські справи. Високо цинив культурно-творчі потенції українського народу. Автор двотомної праці „Угорські русини, їх поселення, духовні устремління та історія” (1862-1867), опублікованої німецькою мовою.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О. Перший президент // Наука і культура. Україна. К. 1988. — Вип. 22. — С. 64-73.
2. Багров Н.В., Енà В.Г. Крымские годы академика В.И. Вернадского // Уч. Записки Таврического національного ун-та им. В.И. Вернадского. — 1999.- № 12 (51), т. 1. — С. 21-32.
3. В.І. Вернадський — громадянин, вчений, мислитель. Праці вченого та література про нього в фондах Центральної наукової бібліотеки ім. В.І. Вернадського Академії Наук України. Уклад. С.О. Задоя, І.А. Певзнер. — К: Наук. думка, 1992. — 93 с.
4. В.И. Вернадский Дневники 1917-1921. Т. 1. — К: Наук. думка, 1994. — 271 с.
5. В.И. Вернадский Дневники 1917-1921. Т. 2. — К: Наук. думка, 1997. — 327 с.
6. Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма украинским академикам Н.П. Василенко и А.А. Богомольцу. Состав. С.Н. Киржаев, В.А. Толстов. — Киев, 1991. — 46 с.
7. Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма В.И. Липскому 1919-1936. Состав. Т.В. Андрианова, М.В. Шевера. — Киев, Кременчук, 2002. — 27 с.
8. Мазурок О.С. Недописана сторінка: невідома стаття В. Вернадського про Угорську Русь // Карпатський край. — 1996. — № 8-12. — С. 74-75.

9. Онопріснко В.І. Академік Володимир Вернадський // Члени-засновники Національної Академії наук України. Збірник нарисів. — К. - 1998. — С. 165-187

10. Страницы автобиографии В.И. Вернадского. М.: Наука, 1981. — 350 с.

11. Ситник К.М., Шевченко А.И., Шевера М.В. Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського // Регіональні перспективи, 2001. — № 4 (17). — С. 125-126.

12. Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — К.: Наук. думка, 1988. — 366 с.

13. Чтения академика Владимира Ивановича Вернадского (1991-1992): Сб. науч. тр. . — К.: Наук. думка, 1994. — 144 с.

14. Щербак М.П. Володимир Іванович Вернадський.— К.: Наук. думка, 1979. — 90 с.

ЗМІСТ

ВІД КОМІСІЇ НАН УКРАЇНИ З РОЗРОБКИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКА В.І. ВЕРНАДСЬКОГО	5
ВІД УКЛАДАЧІВ	7
ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО	9
ПРО ПУБЛІКАЦІЇ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО: “Угорская Русь с 1848 г.”, “Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах”, «Щоденники»	17
“УГОРСКАЯ РУСЬ С 1848 Г.”	25
“ЗАМЕТКИ, ВЫПИСКИ И БИБЛИОГРАФИЯ ОБ УГОРСКОЙ РУСИ И УГРОРУССАХ”	68
«ЩОДЕННИК»	84
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА	91

Для нотаток

тираж випуску - 300 примірників
формат 60x84/16, друк офсетний

відповідальність за матеріали та коректура за автором

видруковано у приватній друкарні "Романа ПОВЧа"
тел./факс: (0312) 613717